

EHL-İ SÜNNET

EDİTÖR
Mustafa AYKAÇ

İstanbul, 2020

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN: 978-605-7619-85-3

Sertifika No: 17576

Kitabın Adı
Ehl-i Sünnet

Editör
Mustafa AYKAÇ

Yayın Yönetmeni
Hüseyin KADER
Adem SAYDAŒ

Redakte
Abdulkadir MACİT

Kapak
Halil YILMAZ

Baskı
ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi
Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL
Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35
Sertifika No: 45103

1. Basım
Ekim 2020 / 1.000 adet basılmıştır.

İletişim
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüpsultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarneyriyat.com.tr siparis@ensarneyriyat.com.tr

EHL-İ SÜNNET'E İNHİSARCI YAKLAŞIM: ÇAĞDAŞ SELEFİ ÇEVRELERDE MÂTÜRİDİLİK KARŞITLIĞI

*İhsan TİMÜR**

Giriş

Bünyesinde farklılık arz eden eğilimler ihtiva eden Ehl-i sünnet'in, toplumsal çerçevesi süregelen bir tartışmadır. Oluşum zemininin geniş kitlelere dayanıyor oluşu bir yana, yaşanan pek çok sosyo-politik hadise ile fikrî hareketler, Ehl-i sünnet'in çerçevesini süreç içerisinde genişlemeye ya da daralmaya maruz bırakmıştır. 73 fırka rivayeti yanında bidat ehli sayılan fırkalara yönelik yaklaşımlar, kurtuluşa erecek fırkanın niteliği ve somut bir grup olarak Ehl-i sünnet'in bizatihi kim ya da kimler tarafından temsil edildiği sorununu gündeme getirmiştir.

Günümüzde Ehl-i sünnet içerisinde olduğu kabul edilen ve Ehl-i sünnet'in ana fırkaları sayılan Mâtürîdilik, Eş'arîlik ve Ehl-i hadis¹ oluşumları da tarihsel

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ihsantimur@trabzon.edu.tr

1 Ehl-i sünnet'in itikâdi/kelâmî ana gruplarını kabaca bu üç mezhepten oluştuğunu söylemek mümkündür. Son grup olan Ehl-i Hadis'in tarihsel süreçte fikrî bir mezhep olmanın ötesinde itikâdi bir oluşum olarak da nitelenebilecek Hanbelilikle yer yer özdeşleştiği söylenebilir. Ancak bu yapı içerisinde 18. yy'da ortaya çıkan Vehhâbilik ve sonrasında Vehhâbilik yerine ihdas edilmeye başlandığı anlaşılan, ancak tarihin tersten işlenmesiyle ilk dönem selef ve Ehl-i Hadis düşüncesiyle ilişkilendirilip geleneksel bir yapı olarak lanse edilerek tedavüle sokulup yaygınlaşan Selefilik, Ehl-i Hadis'in müradı olarak onun yerine bu yapı içerisinde yer aldığı görülmektedir. Ehl-i Hadisle aynı yapı olduğu varsayımı bir yana Selefilik pek çok çalışmada bu yapı ve hatta selef üzerinden doğrudan "Saf Ehl-i Sünnet" olarak görülmesi onu Ehl-i Sünnet'in içerisinde yer almanın ötesinde ayrıcalıklı bir şekilde merkezine ve daha da öte Mâtürîdilik ve Eş'arîlik gibi ana ve asıl unsurlar olan mezheplerin konumunu tayin edecek bir pozisyona yükseltmiştir. Kendisine altın tepside ikram edilen bu pozisyondan fazlasıyla istifade eden Vehhâbilik/Selefilik, kendisini Hz. Peygamber, sahabe ve en sahih ve saf İslâm anlayışının mutlak ve yegâne takipçisi olarak görerek diğer mezhepleri Ehl-i Sünnet'in dışına itmeye girişmiştir. Akademik nitelikli çağdaş pek çok çalışmada kendisine özel bir konum atfedilerek oldukça hatalı ve tarihsel gerçekliğe ve kullanıma da aykırılık arz eden özensiz Selefilik tanımlamaları, bu yaklaşıma adeta çanak tutmuş ve Ehl-i Sünnet'in ana taşıyıcı oluşumları olan Mâtürîdilik ve Eş'arîlik mensuplarını çağdaş Vehhâbi/Selefi temsilciler karşısında mahcup ve yenik bir konuma düşürmüştür. Selefilik işaret edilen hatalı ve özensiz kullanımının neden olduğu sorunlar ve yarattığı problemlere ilişkin değerlendirmeler için bkz. Mehmet Evkuran, "Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefilik -Selefi İdeoloji ve İslâm Dünyasındaki Etkileri Üzerine Bir Analiz-", *İlahiyat Akademisi* 1/1-2 (2015), 71-90; a. mlf, "Ehl-i Sünnet Algısı ve Sünnilikte Temsil Krizi", *İslâm'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet Evkuran, (Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016), 79-96; Sönmez Kutlu, "Çağdaş Araştırmalarda Mezhepleri ve Selefilik Anlamaya Dair Sorunlar", *İslâm'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet Evkuran, (Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016), 139-152.

süreçte kurdukları ilişkinin etkisiyle birbirlerini Ehl-i sünnet dışında görme ve bu kimliği sadece kendilerine has kılma gibi yaklaşımlara sahip olmuşlardır.² Ehl-i sünnet'i sadece kendilerinin temsil ettiği, kendi dışındaki oluşumları ise asıl kaynaktan, Kur'ân'dan, sünnetten ve saf din anlayışından sapma ve bidat ehli olarak görme anlayışı bir ölçüde mezhebî aidiyet duygusunun doğal bir tezahürü olarak görülebilse de söz konusu mezheplere mensubiyet duygusuna eşlik eden pek çok sosyal, siyasî, ekonomik, kültürel ve fikrî etkilerin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu çerçevede bir kısım bürokratik ve dini görevler dışında elde edilen ekonomik ve toplumsal itibarın, mezhebî aidiyet duygusunun ötesinde diğer firkalara yaklaşıma kayda değer ölçüde tesirde bulunduğu söylenebilir.

Oluşum süreci diğer siyasî-itikâdî firkalardan önemli farklılıklar arz eden Ehl-i sünnet'in, kendisini oluşturan her bir unsurunun görece farklı oluşu, Ehl-i sünnet'i, çerçevesi belirgin bir yapı olarak ele almayı fazlasıyla zorlaştırmaktadır. Oluşumun farklı bölgelerde, farklı isimler ve gruplar tarafından temsil edilme ihtimali ile Ehl-i sünnet'e nispet edilen siyasî, itikâdî, fikhî görüşlerin farklılıklar arz etmesi ve oldukça uzun sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde şekillenmesi, Ehl-i sünnet olarak nitelenen grubun muhtevası ve sınırlarını tespitite araştırmacılara fazlasıyla sorun çıkarmaktadır. Hemen her hususta beliren bu farklılık, Ehl-i sünnet üzerine yazıp çizen pek çok araştırmacının oluşumun ana bünyesi olarak farklı eğilimlerden hareket etmesine, bunun sonucunda da farklı Ehl-i sünnet tasavvurlarına ulaşmalarına neden olmaktadır.³

Günümüzde Ehl-i sünnet'in itikâdî/kelâmî, fikhî, tasavvufî, felsefî çerçevesi görece daha geniş bir perspektifle ele alınsa da alt mezhebi aidiyetler arasında yaşanan gerilimli ilişkiler sebebiyle Ehl-i sünnet'in geleneksel taşıyıcıları olarak görülen gruplar, zaman zaman Ehl-i sünnet kimliğini diğer ortaklarıyla paylaşma arzusunda olmamışlardır. Bu çerçevede Hanefilik ve Şafilik veya Eş'arîlik ile Hanefilik/Mâtürîdîlik arasındaki gerilimle Eş'arîlik ve Hanbelilik/Ehl-i hadis arasındaki çekişmeler, yer yer bir diğer fırkayı Ehl-i sünnet'in dışında görmenin eşlik ettiği bir çatışmaya evrilmiştir.⁴

2 Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10:527-528.

3 Bunun örnekleri için bkz. W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 167, 335-359, 371-396; Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, "Ehlu's-Sunne Kavramı Üzerine Yeni Bazı Mülahazalar", *İslâmî Araştırmalar*, 1/1 (1986), 71-79; Nâdim Macit, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu* (Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1995), 38-56; Mehmet Zeki İşcan, "Ehl-i Sünnet'in Oluşumunda Öncü Şahsiyetler (Hasan-ı Basri ve Ebû Hanîfe Üzerine Bazı Mülahazalar)", *Tarihî ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, ed. Mahmut Kaya vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 63-96; Muammer Esen, *Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 99-165; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 202-211.

4 Yavuz, "Ehl-i Sünnet", 10:528; Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgarları* (İstanbul: İz

Genelde Ehl-i sünnet'in ana taşıyıcıları olarak kabul edilen Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik, tarihsel süreçte mensuplarının İslâm düşüncesinin hemen her alanında göstermiş oldukları etkinlikle bu payeyi fazlasıyla hak etmektedir. Bu noktada İslâm düşüncesinin merkezinde yer alan ana unsurlar olarak kabul edilmesi mümkün olan bu iki mezhebin, aralarındaki kimi çekişmeler bir yana özellikle 7-8/13-14. asırlardan itibaren birbirlerine yönelik tutumlarının siyasetin de etkisiyle önemli ölçüde yumuşadığı ve bunun zamanla genel bir kabul gördüğü anlaşılmaktadır⁵.

İslâm düşüncesinin ana bünyesini teşkil etmeleri ve siyasi olarak büyük ölçüde destek görmeleri sebebiyle Hanefîlik/Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik genelde ana ve taşıyıcı unsurları olmuşlardır. Bu noktada Ehl-i sünnet'in merkezinde olma ve sınırlarını tayin etme noktasında iki ekol mensupları daha fazla belirleyici ve söz sahibi pozisyonunda oldukları söylenebilir. Ehl-i hadis ise ikisine nazaran nadiren merkezî bir konum ve siyasî destek bulduğundan bu denli belirleyici olduğu öne sürülemez. Bu yönüyle Ehl-i hadis'in merkezî bir rol üstlenmeden Mâtürîdî ve Eş'arî çevrelerle de bir bütünlük içine girmeden, kendine ait, farklı bir çizgide aktığı söylenebilir. Bununla birlikte bazen toplumsal tabanını genişleterek bazen de sınırlı bir temsilde ancak ayrı bir çizgi olarak varlığını hep korumuş ve sürdürmüştür.⁶ Ancak modern dönemlerde kaynaklara dönüş vurgusu söz konusu çizgiyi, Vehhâbîlik olarak geleneksel mezheplere karşı önceki tezahürlerinden daha güçlü şekilde merkeze taşımıştır.⁷ Özellikle siyasî destek, tarihsel süreçte bu denli güçlü bir himaye görmemiş olan Ehl-i hadis'i, belli ölçülerde saldırgan olarak nitelenecek şekilde yayılmacı bir kimliğe büründürmüştür. Daha çok Se-

Yayınçılık, 2007), 215-344; Adem Arkan, "Nizâmülmülk'ün Eş'arîlere Destekleri ve Diğer Sünnîlerle İlişkileri", *İslâmî İlimler Dergisi* 6/2 (2011), 39-63; Wilferd Madelung, "Mâtürîdîliğin Yayılışı ve Türkler", çev. Muzaffer Tan, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, ed. Sönmez Kutlu (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 337-351.

5 Madelung, "Mâtürîdîliğin Yayılışı ve Türkler", 366-368, 371-376; Mehmet Kalaycı, "Eş'arîlik ve Mâtürîdîliği Uzlaştırma Girişimleri: Tâcüddin es-Sübki ve Nûniyye Kasidesi", *Dinî Araştırmalar*, 14/40 (2012), 118-124; a. mlf, *Tarihsel Süreçte Eş'arîlik Mâtürîdîlik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 167-186.

6 İtikadî ve fikhî bir oluşum olarak Ehl-i Hadis ve bunu büyük ölçüde temsil eden Hanbelîliğin tarihî serüveni ve fikrî yapısı hakkında bkz. Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi* (Ankara: Ankara Okulu, 2011); Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik: İslâmî Köktenciliğin Tarihi Temelleri* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014); Sönmez Kutlu, *Selefilik Fikri Arka planı İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* (Ankara: Otto 2017); Muhyettin İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbelîliğin Teşekkül Süreci* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016).

7 Mehmet Ali Büyükkara, "Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya'daki İzdüşümleri: Selefilik Hareketi ve Taliban", *Orta Asya'da İslâm -Temsilden Fobiye-*, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı (Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2012, 3/1294; a. mlf, "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 485-486; Mürteza Bedir, "Selefilik Modern Fıkıh Düşüncesi Üzerindeki Etkileri", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 273-274; a. mlf, "Kur'an ve Sünnet Söylemi, Fıkıh Usûlü ve İctihât: Modern Nassçılığın Doğuşuna İlişkin Bir İzah Denemesi", *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme: Modern İslâm Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*, ed. Mürteza Bedir vd. (İstanbul: İSAR Yayınları, 2019), 50-51.

lefilik olarak nitelendiği bu süreçte Ehl-i hadis çizgisi kendisini, artık kartları yeniden dağıtan konumda görerek Ehl-i sünnet'in sınırlarını bir kez daha çizmeye başlamıştır. Bu süreç geleneksel olarak Ehl-i sünnet içerisinde bulunagelen Mâtürîdîlik ve Eş'arîliğin konumlarını da tartışmaya açmakla kalmamış ciddi bir itibar kaybı yanında toplumsal tabanlarında da önemli bir daralmaya maruz kalacağı yeni bir süreci başlatmıştır. Artık Ehl-i hadis, Ehl-i sünnet'in pasif bir unsuru değil sınırları kendisi tayin eden ve diğerlerine rol biçen en güçlü aktör pozisyonunu kazanmıştır.

Aslında bu duruma bir noktada geleneksel olarak Ehl-i sünnet'in ana taşıyıcıları olan Mâtürîdî ve Eş'arî aidiyete sahip kesimlerin yol açtığı da söylenebilir. Nitekim selefî din anlayışının, Ehl-i sünnet'in en saf hali ve özü olarak görülüp Selefîliğin de bu anlayışın tarihsel, toplumsal ve fikrî takipçileri olduğu kabulü, Selefîleri diğerlerine göre bir hayli üstün pozisyonda konumlanmalarına imkân sağlamıştır. Oysa selefî din anlayışının kayda değer oluşu kendisini ona nispet edenleri bu konuma taşımadığı gibi onları imtiyazlı kıldığı da iddia edilemez.⁸ Buna rağmen Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik içerisinde yer alan kesimlerin adeta selefî temsil ettiği bu özü, iktisap ettikleri bidat ve hurafelerle bozan ve bu sebeple belli ölçülerde özden sapan oluşumlar olarak görülmelerine yol açmıştır. Bu, söz konusu mezhepleri Selefîlik karşısında daha kırılğan yaparken, selefîleri de Ehl-i sünnet'in gerçek temsilcisi oldukları iddialarına meşruiyet ve kendisi dışındakileri de bu yapıdan dışlamayı yetkilerinde görmelerine fazlasıyla imkân sağlamıştır.⁹

Selefî çevrelerin elde ettikleri bu konumla Eş'arîlik ve Mâtürîdîliği Ehl-i sünnet'in dışında gördükleri, dahası onları bidat ehli ekoller olarak nitelediklerine sıklıkla şahit olunmaktadır. Bu çerçevede özellikle Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (324/936) ile Eş'arîleri birbirinden ayırdıkları gibi Ebû Hanîfe (150/767) ile kendilerini onun hem fikhî hem de itikâdî takipçileri olarak gören Mâtürîdîleri ayırdıkları görülmektedir. Söz konusu bu ayırımında Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, daha çok *el-İbâne* eseri üzerinden konumlandırılırken onun bu eserindeki Ehl-i sünnet vurgusundan ziyade Ahmed b. Hanbel'in (241/855) yolunu takip ettiğini ifade-si¹⁰ önemsenmiş görünmektedir. Eş'arî'nin bu ifadesi çağdaş selefî çevrelerce onun düşünsel arayışının nihai noktası olarak değerlendirilip öne çıkarılmıştır. Bu nedenle Eş'arî'nin kaleminden çıkan ve Eş'arîlerce kelâmî görüşlerinin asıl kay-

8 H. Yunus Apaydın, "Selefîlik: İçe Kapanmanın ve Yerelliğin İdeolojisi", *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefîleşme: Modern İslâm Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*, ed. Mürteza Bedir vd. (İstanbul: İSAR Yayınları, 2019), 83.

9 Evkuran, "Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefîlik", 84.

10 Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *el-İbâne an usûli 'd-diyâne*, thk. Fevkiye Hüseyin Mahmud (Kahire: Dâru'l-Ensar, 1397), 20.

nakları kabul edilen diğer eserleri, aynı kesimlerce ya hakikati bulmadan önceki arayış metinleri ya da takipçileri olduğunu iddia eden çevrelerce kaleme alınıp ona nispet edilen metinler olarak nitelenmiştir.

Aynı yaklaşımı Hanefiliğin itikâdî çerçevesi için de uygulamak isteyen selefi çevrelerin Ebû Hanîfe'ye nispet edilen eserler içerisinde *el-İbâne* tarzından bir eser bulamamaları onları, farklı Hanefî isimlere ait metinlere yöneltmiştir. Bu yönelim, sadece Hanefîlik içerisinde değil farklı mezheplere mensup ama özellikle de Ehl-i hadis çevrelerde hadisçi kimliğiyle bilinen Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (321/933) *el-Akîde (Beyânü's-sünne ve'l-cemaa)* eseriyle amacına ulaşmıştır.

Ebû Ca'fer et-Tahâvî tarafından kaleme alınan *el-Akîde* eseri, Ehl-i hadis çevrelerin Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerini kendi eğilimleriyle uyumlu bir çerçeveye oturtmak için yeterli malzeme sağladığı noktasında değerlendirilmiştir. Metnin özellikle kelâmî tartışmalardan uzak içeriği yanında ihtilafî konulara değinmeden Ebû Hanîfe'nin görüşlerini muhtasar şekilde sunma gayreti, onu Ehl-i hadis düşüncesiyle de uyumlu şekilde yorumlamaya bir ölçüde imkân sağlamış olmalıdır. Metinde iman tanımı dışında dile getirilen fikirlerin Ehl-i sünnet'in geleneksel unsurları arasında mutabakat niteliğindeki konular olması, *el-Akîde*'nin adeta mezhebi kimlikten uzak, anonim bir metin olarak kabul görmesini sağlamıştır.

Selefi çevrelerin Ebû Hanîfe'yi, kendilerini onun fıkhi ve kelâmî takipçileri olarak gören Mâtürîdîler'den ayırma zemini de söz konusu niteliğe sahip *el-Akîde* metni üzerinden sağlanmıştır. Ebû Hanîfe'yi bu muhtasar metin üzerinden okumaya tabi tutan ve onu, Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerinin mutlak ve biricik kaynağı olarak gören selefi çevreler, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (333/944) başta olmak üzere Horasan-Mâverâünnehir bölgesinde zengin bir kelâmî literatür üretmiş olan Hanefîleri, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini aktaran ve açıklayan takipçileri olarak görmemiş; aksine Cehmiyye, Mürcie ve Mu'tezile gibi ekollerle ilişkili bir çevre olarak değerlendirmişlerdir.

Bu çalışma tam da bu noktada selefi çevrelerin çağdaş dönemde kaleme aldıkları eserlerde Mâtürîdî mezhebine yaklaşımını ele almayı hedeflemektedir. Çalışmada selefi çevrelerin Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerinin en sahih kaynağı olarak aldıkları Tahâvî'nin *el-Akîde* metni üzerinden nasıl bir Hanefî akîdesi kurguladıkları ve bundan hareketle İmam Mâtürîdî ve takipçileri tarafından tesis edilmiş olan kelâm faaliyetini, ne tür bir değerlendirmeye Hanefî geleneğin ve hatta Ehl-i sünnet'in dışına ittiklerine değinilecektir. Selefi çevrelerin Ebû Hanîfe, Hanefîlik ve Ehl-i sünnet yaklaşımını ciddi bir yeniden okumaya tabi tuttukları bu faaliyet, genel olarak Ehl-i sünnet'in çerçevesinin çizilmesinin ötesinde,

bir mezhebin bir başka mezhebi yeniden kurgulayıp şekillendirme çabasının da önemli bir örneğini göstermektedir.

1. Hanefilik İçi Farklılaşmanın Fikrî Zemini

Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerinin takipçilerinin gerçekte kimler olduğu hususu fikhî olarak kendilerini Ebû Hanîfe'ye nispet eden gruplar arasında önemli bir sorundur. Kimi gruplar arasında önemli sayılabilecek fikrî ayrılıkların bulunması, Ebû Hanîfe'nin takipçisi olma iddiasının yanında söz konusu kesimlerce ona nispet edilen görüşlerin ve eserlerin de sıhhatini tartışmaya açmaktadır.

Farklı itikâdî eğilimleri olan ancak fikhî olarak genelde Ebû Hanîfe'nin takipçisi olarak değerlendirilen Mu'tezile, Mürcie, Kerramiyye ve Neccariyye gibi klasik makalat literatüründe Ehl-i sünnet dışı olarak görülen fırkalar yanında kendilerini Ehl-i sünnet içerisinde konumlandıran Ebû Hanîfe takipçileri de bulunmaktadır. Hatta Ebû Hanîfe'yi sadece fikhî olarak takip ettiklerini öne sürdükleri kimi grupların aksine onu hem fikhî hem de itikâdî olarak takip ettiklerini savunan¹¹ ve sonraki aşamalarda Mâtürîdîlik olarak anılan grup, Ehl-i sünnet içerisindeki Ebû Hanîfe takipçilerinin en önemli temsilcileri olmuşlardır.¹² Bununla birlikte Ehl-i sünnet içerisinde yer alan Ebû Hanîfe takipçilerinin söz konusu Mâtürîdî Hanefiler'den ibaret olmadığı da bir gerçektir. Bu çerçevede Ehl-i sünnet iddiasını taşıyan ancak Mâtürîdî olarak nitelenemeyecek Hanefî grupların bulunduğu ifade edilmelidir.

Hanefilik içi itikâdî farklılaşma, kimi çalışmalarda genellikle Semerkant ve Buhara şeklindeki meşhur bir taksimle ele alınmaktadır. Semerkant çizgisi büyük oranda kelâmla ilişki içerisinde olan ve İmam Mâtürîdî'nin ismi etrafında kurumsallaşan Hanefî kesimi ifade ederken Buhara çizgisi bir ölçüde kelâma mesafeli tavrının yanında Semerkant çizgisiyle kimi konularda ihtilaf içindeki Hanefî kesimdir.¹³ Bu ayrımın Hanefilik içindeki toplumsal ve fikrî zeminine dair her iki çizginin temsilcileri olarak görülebilecek şahısların metinlerini temel alarak inceleyen müstakil çalışmalar henüz yapılmamış olmakla birlikte iki

11 Ebû'l-Muîn Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille fi usûlid'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 1/468.

12 Mâtürîdîliğin Ebû Hanîfe ile bağlantısı için bkz. Ahmet Ak, "Mâtürîdîliğin Hanefilik ile ilişkisi", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 223-240; a. mlf, *Büyük Türk Alimi Maturidi ve Maturidilik* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 109-121.

13 Mehmet Kalaycı, "18. Yüzyıl Osmanlı Dini Düşüncesinde Mâtürîdîlik Vurgusu: Hanefilikten Mâtürîdîliğe Giden Sürece Dair Bir Tahlil", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Mütesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl*, ed. Ahmet Hamdi Furat vd. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 2/54-66; a. mlf, "Hanefî Geleneği Mâtürîdî Üzerinden Okumanın İmkan-Buhara ve Semerkand Farklılaşması Bağlamında Bir Değerlendirme-", *İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü*, ed. Sıddık Korkmaz (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 278-292; Abdullah Demir, "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Mütetekillim Hanefiler Örneği", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, ed. Cengiz Çuhadar vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları 2017), 1/645-655.

kesim arasındaki ihtilafın kelâmla ilişki zemininde genişleyip daralan ve birkaç meseleyle sınırlı bir ihtilaf olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴

Söz konusu bu iki eğilim dışında başta Irak olmak üzere kısmen Şam ve bir ölçüde Mısır bölgesinde de farklı bir Hanefi eğilimin bulunduğu belirtilmelidir. Bu eğilim, kelâma ilgisizliği noktasında Buhara çizgisiyle benzerlikler taşısa da batıdaki bu Hanefilerin doğu bölgesindeki Buhara ve Semerkant çizgilerinden köken ve eğilim olarak farklılıklar taşıdığı ifade edilmelidir.¹⁵ Bu nedenle Mâtürîdîliğin Hanefilik içerisindeki eğilimleri bünyesine katmasından önce kendisini Ehl-i sünnet olarak niteleyen ikisi doğuda biri batıda en az üç farklı çizginin bulunduğu söylenebilir.¹⁶ Çalışmamızda selefi çevrelerin Mâtürîdîliğe karşı yaslandıkları ve “Tam Hanefiler” olarak öne çıkarıp Ehl-i hadis zemininde yeniden kurguya tabi tuttukları Hanefilik de budur.

Mâtürîdîliğin, Hanefiliğin itikâdi/kelâmî veçhesinin ana taşıyıcısı konumunu elde ettiği süreçte, -zamanla etkisini önemli ölçüde yitirip bir ölçüde Mâtürîdîliğin etkinliğine maruz kalmış olmakla birlikte- varlığını belli dönemlere kadar sürdürmeyi başaran batıdaki Hanefi kitle, Mâtürîdî Hanefilere göre daha sınırlı bir temsil gücüne ve literatüre sahip olmuştur. Hanefiliğin sosyo-kültürel ve politik nedenlerle çok az zemin bulup yayıldığı batı bölgesindeki bu Hanefi çizginin, itikâdi eğilimini yansıtan erken döneme ait bilinen yegane metin, fakihliğinin yanında özellikle hadisçi kimliğiyle dikkat çeken Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin kaleme aldığı *Akîdetü't-Tahâviyye* eseridir. Bölgedeki Hanefi çizginin de özellikle Mâtürîdîlikle karşılaşma sürecinde bu metin üzerinden Ebû Hanîfe'ye dayanan itikâdi bir söylem geliştirdiği görülmektedir. Ehl-i sünnet'in genel itikâdi görüşlerini kabulle yetinen ve kelâma da mesafeli olan söz konusu söylem çerçevesine sahip kesimler için Ebû Hanîfe'nin itikâdi görüşlerini oldukça yalın şekilde aktaran bir metin olarak *el-Akîdetü't-Tahâviyye* ihtiyacı tam olarak karşılamaktaydı.¹⁷

Batı bölgelerindeki söz konusu Hanefilerce itikâdi dayanak olarak alınan *el-Akîde*, süreç içerisinde Mâtürîdî çevrelere de intikal etmiştir. Irak üzerinden

14 Nitekim bu hususta iki kesimin kelâma yönelik tutumları dışında sadece marifetullah ve imanın yaratılıp yaratılmadığı meselelerinde ihtilaf içinde oldukları görülmektedir (Kalaycı, “Hanefi Geleneği Mâtürîdî Üzerinden Okumanın İmkânı”, 280-292; Demir, “Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları”, 645-655). Ancak bu ihtilafın daha geniş bir literatür zemininde tetkike ihtiyaç duyduğu, bu nedenle ihtilaf noktalarının genişlemesi ve farklılaşması olasıdır.

15 Batıdaki bu Hanefilerin genel nitelikleri hakkında bkz. İhsan Timür, *Tahavi'nin Akide Şerhlerinde İtikâdi Farklılaşmalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 121-127; Mehmet Kalaycı, “Osmanlı Sünniliğinin Beslenme Kaynakları: Hadisçi Hanefilik ve Osmanlı'ya İntikali”, XVII. Türk Tarih Kongresi (Ankara: TTK Yayınları, 2018), 4/1111-1134.

16 Sözü edilen eğilimler dışında kimi Hanefilerde Eşarîlik ve Ehl-i Hadis mensubiyetine de şahit olunmaktadır. Ancak bu mensubiyet kitlesel olmayıp bazı Hanefilerin bireysel eğilimleriyle ilgilidir. Bu açıdan diğerlerinin aksine bu eğilimlerin tasnifte yer alabilecek düzeyde genel olduğu söylenemez.

17 Bununla ilgili olarak bkz. Timür, *Tahavi'nin Akide Şerhlerinde İtikâdi Farklılaşmalar*, 165-178.

söz konusu muhite taşınmış olan metin, Mâtürîdî çevrelerce farklı bir itikâdî eğilimin ürünü olarak görülmemiş, dolayısıyla bir ihtilaf ya da ayrışma kaynağı olarak değerlendirilmemiştir. Aksine Mâtürîdî çevrelerde tespit edilebildiği kadarıyla Ebû'l-Muîn en-Neseî tarafından metne yapılan ilk atfın nedeni, Mâtürîdîlerce savunulan bir fikrin Ebû Hanîfe'ye dayandığının ispatı şeklindedir¹⁸. Neseî sonrası Mâtürîdî Hanefiler de kaleme aldıkları eserlerde *el-Akîde*'yi itikâdî farklılık noktasında değil, kendi görüşleriyle birebir uyumlu bir metin olarak kullanmışlardır. *el-Akîde* etrafında hemen tamamı Mâtürîdî Hanefilerce yazılmış şerhler de bu yaklaşımın en güçlü şekilde yansıdığı metinler olarak dikkat çekmektedir.¹⁹

Selçuklular öncülüğünde Horasan-Mâverâünnehir bölgesinden Irak, Şam ve Mısır'a göç eden âlimler aracılığıyla Mâtürîdî kelâm geleneğinin görüşlerinin dile getirildiği bir metne dönüştürülen *el-Akîde*, gerek bu Mâtürîdî kelâm geleneğine mensup Hanefiler gerekse de Mâtürîdî kelâma muhalefet eden kesimlerce kapsamlı bir yorumlama faaliyetine tabi tutulmuştur. Temelde Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerinin gerçekte ne olduğu tartışmasına dayanan bu yorumlama faaliyeti, nihai noktada Hanefî akâidinin aslında ne olduğuna kadar gitmektedir. Metni, Mâtürîdî kelâm geleneğiyle ilişkilendirmiş olan Mâtürîdî Hanefî çevreler nezdinde bu tartışma, kaleme alınan şerhler vasıtasıyla büyük ölçüde neticelenmiş olsa da Mâtürîdî kelâm geleneği dışındaki kimi kesimlerce, Mâtürîdîliğe alternatif bir Hanefî itikadının asıl metni olarak açıklanmaya ve yeni bir inşa faaliyetinin temel dayanağı olmaya devam etmiştir. Bu yeni inşa faaliyetinin asıl çerçevesini ise Ehl-i hadis eğilimli bir Hanefilik oluşturmaktadır.

2. Mâtürîdî Hanefîliğe Karşı *el-Akîdetü't-Tahâviyye* Üzerinden Hanefilik

Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf (182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî (189/805)'nin fikirlerini esas alarak kaleme aldığı²⁰ *el-Akîde*, doğrudan Ebû Hanîfe ve iki talebesinden rivayet edilen bir metin olmayıp Tahâvî'nin, imamlara ait olduğunu ileri sürdüğü görüşleri derlemesidir. Bu yönüyle *el-Akîde*, Ebû Hanîfe'nin, tespit edilmesi gerekli görülen itikâdî görüşlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Eserin bu amaca binaen yazılması, onu hem muhtasar hem de sadece temel meselelere değinen bir metin hüviyetine sokmuştur. *el-Akîde*'nin

18 İspat için atf yapılan söz konusu mesele, Eş'arîlerle yaşanan Yüce Allah'ın zâtı ile kâim, ezeli ve müstakil bir *tekvîn* sıfatı fikrinin müteahhir Hanefilerce mi ortaya atıldığı yoksa Ebû Hanîfe'ye mi dayandığıdır. Neseî, Eş'arîler'in iddiasının aksine söz konusu fikrin sonradan ortaya atılmış bidat bir fikir değil Ebû Hanîfe'ye, dolayısıyla da selefe dayandığını ispat etmek üzere *el-Akîde* eserinden alıntıda bulunmaktadır (*Tabîratü'l-edille*, 1/467-468).

19 Söz konusu şerhlerle ilgili geniş değerlendirmeler için bkz. Timür, *Tahavi'nin Akide Şerhlerinde İtikadi Farklılaşmalar*, 183-232.

20 Ebû Cafer et-Tahâvî, *Metnu'l-Akîdetü't-Tahâviyye: beyânü akîdeti ehli's-sünne ve'l-cemaa* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1995), 7.

bu niteliği Tahâvî'nin, Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşleri etrafında yeni bir sistem ortaya koymayı amaçlamadığını göstermektedir²¹. Tahâvî'nin yaşadığı dönemde İslâm dünyasında mihne sonrası sürecin yansımaları ve bunun Ebû Hanîfe'yi de içine alacak şekilde bir Hanefî eleştirisine dönüşen boyutu²² dikkate alındığında onun, mezhep imamının sadık bir takipçisi olarak Ebû Hanîfe'nin görüşlerini Ehl-i sünnet'in geleneksel görüşleriyle paralel bir çizgide tespiti çalıştığı söylenebilir.²³ Bu yönüyle Tahâvî'nin, Ebû Hanîfe karşıtı yaklaşımı bertaraf etmek, itikâdî görüşlerde ortak zemini bulmak ve böylece geleneksel gruplarla ortaya çıkan ihtilafı asgari düzeye indirmeye çalışmış olması mümkündür. Bu açıdan Tahâvî'nin, *el-Akîde* metninde kelâmî tartışmalara girmeden sadece ortak noktaları öne çıkararak Ebû Hanîfe'nin fikirlerinin Ehl-i sünnet ile uyumlu bir özeti verme gayretinde olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle metin, neredeyse tümüyle mezhebi renge bürünmekten uzak ve tartışmalı konuları dışarıda bırakan bir nitelik taşımaktadır.

Metnin bu niteliği sebebiyle olsa gerek *el-Akîde*, rivayet edildiği ve kısmen cari olduğu Mısır ve çevresindeki bölgelerde sadece Hanefiler tarafından değil farklı mezhep mensuplarının da dikkate alınmış görünmektedir.²⁴ Mâtürîdî metinlerle karşılaştırıldığında Tahâvî'nin *el-Akîde* metninin Ehl-i hadis çevrelerle diyalog zemini oluşturacak daha fazla ortak noktaya sahip olduğu muhakkaktır. Metnin bu niteliği Hanefiliğin bidat ehli olarak görülen kimi gruplarla ilişkili temsilcileri dikkate alındığında söz konusu Ehl-i hadis kesimi için -iman konusu hariç- Hanefilik içerisinde kabul edilebilecek en muteber eser olarak nitelenebilir. Bu açıdan Tahâvî'nin *el-Akîde* metninin kendi hacminin ötesinde oldukça ciddi bir etki gücünü bünyesinde taşıdığı muhakkaktır. Bu yönüyle *el-Akîde*'nin belli kesimler için aynı zamanda farklı bir Ebû Hanîfe ve Hanefilik tasavvurunun da başlıca kaynaklarından olduğu ileri sürülebilir.

Her ne kadar Mâtürîdî Hanefiler metne, işaret edilen çevrelerin yüklemiş oldukları anlamı yüklememiş ve metni bir bütün olarak takipçisi oldukları geleneğin görüşleriyle uyumlu şekilde anlayıp yorumlayan bir faaliyet²⁵ içerisine

21 K. M. Eyub Ali, "Tahâviyye", çev. Ahmet Demirhan, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, ed. M. M. Şerif (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 1/292.

22 Selahattin Polat, "Cerh ve Tadilin Tenkidi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 239-242; Mehmet Ümit, "Mihne Sürecinde Hanefiler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010), 124-125.

23 Eyub Ali, "Tahâviyye", 1/281.

24 Muhyiddin İbn Ebi'l-Vefa el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Hecr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1413/1993), 3/94-95; Tacuddin es-Sübki, *Muidu'n-niam ve mubidu'n-nikam* (Beyrut: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekafiyye, 1407/1986), 25, 61.

25 *el-Akîdetü'l-Tahâviyye* eseri daha önce işaret edilen Nesefî'nin atfı sonrasında Mâtürîdî Hanefî pek çok isim tarafından Nesefî'nin de atfına uyumlu şekilde şerh edilmiş ve eser bir bütün olarak Mâtürîdî kelâm geleneğiyle ilişkilendirilmiştir. *el-Akîde* etrafında oluşan bu şerh literatürünün ortaya çıkışı ve niteliğiyle

girmişlerse de diğer Hanefî kesimlerle Ehl-i hadis ve Eş'arî Şafîî kitleler *el-Akîde* metnini farklı bir Ebû Hanîfe kimliği ve Hanefî itikadı inşasının zemini olarak ele almışlardır. Mâtürîdî Hanefî çevrenin *el-Akîde*'yi kendi kelâmî gelenekleriyle ilişkilendirilmesine tepki olarak ortaya çıktığı anlaşılan bu inşa çabası, Mâtürîdî kelâma mukavemet gösteren, geleneksel hadis tedrisini merkeze alan ve içlerinde yer yer Irak, Şam ve Mısır gibi bölgelere mensup Hanefîlerle Ehl-i hadis ve Eş'arî-Şafîîlerin yer aldığı kesimlerce yürütülmekteydi. Mâtürîdîliğin özellikle şerhler vasıtasıyla *el-Akîde* üzerinde kurduğu tahakküme direnç gösteren bölge kökenli bu eğilimler, Selçuklularla birlikte Irak, Şam ve Mısır bölgelerinde nüfuzunu olabildiğine arttırmış Mâtürîdî Hanefîliğe *el-Akîde* üzerinden yeni bir Hanefî itikadıyla karşı çıkmaktaydılar.²⁶ Bu eğilimlerden hadisçi yönü ağır basan Hanefî el-Meliku'l-Muazzam İsa (624/1227), *el-Akîde* metnini Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerinin yegâne kaynağı olarak görürken,²⁷ Şafîî Takıyyuddin es-Sübkî (756/1355) onu Eş'arî akâidiyle,²⁸ Takıyyuddin İbn Teymiyye (728/1328) çizgisindeki kabulleriyle dikkat çeken Hanefî Sadruddin İbn Ebi'l-İz (792/1390) ise Ehl-i hadis'in itikadî görüşleriyle ilişkilendirmektedir.²⁹

el-Akîde metnini, Mâtürîdîlik dışındaki geleneklerle ilişkilendiren bu isimlerden İbn Ebi'l-İz'in yaklaşımı, eser üzerine kaleme aldığı şerhi vasıtasıyla bir hayli öne çıkmış ve özellikle çağdaş dönemde, selefi çevrelerin etkili propagandasıyla büyük bir şöhret kazanmıştır. Bu propaganda, *el-Akîde*'nin İbn Ebi'l-İz yorumunu, Mâtürîdîlik yerine Hanefîliğin asıl ve yegâne meşru akîdesi olduğunu zihinlere dayatmıştır.

Şam bölgesinde, kelâma mesafeli ve daha çok fıkıh ve hadis tedrisiyle meşgul bir muhitte yetişen Sadruddin Ali b. Ali b. Muhammed İbn Ebi'l-İz³⁰ (792/1390), Hanefî olmakla birlikte İbn Teymiyye çizgisinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Eserlerinde İbn Teymiyye'ye atıfta bulunmayan İbn Ebi'l-İz'in, pek çok konuda onun düşüncelerini paylaştığı ve onun Hanefîlik içerisindeki güçlü bir takipçisi olduğu açıktır. İbn Ebi'l-İz'deki İbn Teymiyye etkisi, *el-Akîde* şerhi

ilgili detaylı bilgi için bkz. İhsan Timür, "el-Akîdetü't-Tahâviyye Şerh Literatürünün Ortaya Çıkışı", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016 Güz), 39-54.

26 Timür, *Tahavi'nin Akîde Şerhlerinde İtikadî Farklılaşmalar*, 233-238.

27 Ebû'l-Hasan İbnu'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi'l-Târîh Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özyayın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 12/434; Ebû'l-Fida İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hecr, 1424/2003), 17/168; Ebû'l-Mefahir Muhyiddin en-Nuaymî, *ed-Dâris fi'târîhi'l-medâris* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/445, 449.

28 Tacuddin Ebû Nasr es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv-Mahmud Muhammed et-Tanahî (Kahire: Dâru İhya, 1383/1964), 3/365, 377; a. mlf, *Muîdu'n-Niam*, 25, 61.

29 Sadruddin İbn Ebi'l-İz ed-Dimeşki, *Şerhu'l-Akîdeti'l-Tahâviyye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnâvut (Beirut: er-Risâletu'l-Alemiyye, 1433/2012), muhtelif yerler.

30 Ferhat Koca, "İbn Ebû'l-İz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19:468.

dışında *el-İttiba*³¹ ve *et-Tenbîh ala Müşkilâti'l-Hidâye*³² eserlerinde de belirgin şekilde görülmektedir.

İbn Ebi'l-İz'in Ehl-i hadis çizgisindeki *el-Akîdetü't-Tahâviyye* şerhi, selefi çevreler için Hanefilik içerisinde adeta bir truva atı işlevi görmüş olup söz konusu çevrelerin *el-Akîde* eserine ilgisinin de arka planını oluşturmaktadır. Tahâvî'nin hadisçi kimliği ve *el-Akîde*'nin muhtasar niteliğinden de istifadeyle çağdaş selefi çevreler, Hanefilik içerisine sızmak ve böylece alternatif bir Hanefi akîdesi inşasına girişmek için uygun bir zemin bulmaktadırlar.

3. *el-Akîdetü't-Tahâviyye* Üzerinden Hanefi Akâidini Yeniden İnşa Çabası

Selefi çevreler Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin itikâdî yaklaşımını, tümüyle Ehl-i hadis çizgisiyle özdeşleştiren bir tutum takınmaktadırlar. Bu tutum çoğu kere Hanefi akâidini yeniden inşa çabasına da dönüşmektedir. Çağdaş dönemde kaleme alınan pek çok çalışmada bu çabanın izlerini görmek mümkündür. Söz konusu eserlerin tamamında İbn Ebi'l-İz şerhi üzerinden okumaya tabi tutulan *el-Akîdetü't-Tahâviyye*, Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerinin yegâne muteber kaynağı olarak sunulmakta ve selefi görüşlerin dile getirildiği bir metin olarak takdim edilmektedir.

İbn Teymiyye'nin görüşleriyle benzeşen içeriği sebebiyle özellikle selefi çevrelerce öne çıkarılmasıyla şöhret bulan İbn Ebi'l-İz'in şerhi, selefi çevrelerin Hanefi akâidine sızma girişimlerinin başlıca referans metnine dönüşmüştür.

3. 1. Tahâvî ve *el-Akîde* Metninin Selefi Çevrelerce Öne Çıkarılması

Selefi çevrelerin Hanefi akâidi üzerinden gerçekleştirdiği inşa çabasını Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne* eseri vasıtasıyla Eş'arîlik üzerinden gerçekleştirilen faaliyete benzetmek mümkündür. İbn Teymiyye'nin, etrafında pek çok tartışmanın yapıldığı³³ ancak Mu'tezile'den ayrılması sonrasında, bir arayış sürecinde kaleme alınmış olması³⁴ kuvvetle muhtemel *el-İbâne* eserini, onun kelâmî görüşlerinin nihai noktası olarak nitelemesi³⁵ ve bu eser üzerinden tanımladığı Eş'arî'yi, Ehl-i hadis ve Ahmed b. Hanbel çizgisine yerleş-

31 Sadruddin İbn Ebi'l-İz ed-Dimeşkî, *el-İttiba*, thk. Muhammed Ataul Hanif-Asım b. Abdullah Karyufi (Amman: Alemu'l-Kutub, 1985), muhtelif yerler.

32 Sadruddin İbn Ebi'l-İz ed-Dimeşkî, *et-Tenbîh ala müşkilâti'l-Hidâye*, thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1424/2003), 1/541-546.

33 Bu çerçevede *el-İbâne* etrafındaki tartışmalar için bkz. Mehmet Keskin, *İmam Eş'arî ve Eşarîlik* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013), 38-41, 149-173; Emrullah Yüksel, "el-İbâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19:254-255.

34 Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik Mâtürîdîlik İlişkisi*, 189. Bu iddiaya ilişkin ileri sürülen deliller ve tartışmalar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Keskin, *İmam Eş'arî ve Eşarîlik*, 164-173.

35 Takîyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmuu'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed (Medine: 1416/1995), 3/228, 6/359.

tirip sonraki Eş'arî takipçileri de bu düşünceden bir savrulma olarak görmesi³⁶, selefi çizgideki Eş'arî algısının dayanağını oluşturmaktadır. Selefi çevrelere göre Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, kelâm ilmiyle uğraşmaktan tevbe ederek selef mezhebine desteğe ve onu savunmaya yönelmiş ve özellikle aralarında zâtî ve fiilî ya da akfî ve sem'î ayrımı yapmadan Yüce Allah'ın sıfatlarını ispatladığı son eseri *el-İbâne*'yi yazmıştır³⁷. Bu açıdan sonraki Eş'arîler'in ona nispetleri de doğru değildir.³⁸

Ne var ki Ebû Hanîfe veya Mâtürîdî'ye ait *el-İbâne* türünde, doğrudan Ehl-i hadis ile ilişkili bir metin bulmak mümkün değildir. Ancak Mâtürîdî kelâm geleneğine göre daha kabul edilebilir bir içeriğe sahip, herhangi bir kelâmî gelenekle de ilişkilendirilemeyecek kuşatıcı bir dile sahip olan ve Ehl-i hadis çevrelerin de kabul edebileceği *el-Akîdetü'l-Tahâviyye* metni, bu türden bir Hanefî algısı için oldukça işlevseldir. Dahası, metni farklı itikâdî eğilimlerle ilişkilendirecek düzeyde anonimleştirilen yaklaşımların yanında onu doğrudan Ehl-i hadis kabullerle uyumlu şekilde yorumlayan İbn Ebi'l-İz gibi bir yorumlama örneğinin bulunması, çağdaş dönem Selefilik'in *el-Akîde* üzerinden bir Ebû Hanîfe ve Hanefî akâidi inşasına girişmesine büyük oranda meşruiyet zemini sağlamıştır. Söz konusu yaklaşımı, çağdaş dönemde selefi çevrelerce *el-Akîde* üzerine kaleme alınmış pek çok şerh ile İbn Ebi'l-İz şerhi etrafında yapılmış çalışmalarda ve Ebû Hanîfe, Hanefîlik ve Mâtürîdîlikle ilgili yazılmış hemen bütün eserlerde görmek mümkündür.

Selefi çevrelerin, "Tam Hanefîler" olarak nitelediği isimlerin içinde zikredilen Tahâvî'nin, Ebû Hanîfe'nin itikadını ortaya koymada başkalarından daha sağlam ve güvenilir olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Ebû Hanîfe'nin ve takipçilerinin ilmüne sahip olan Tahâvî'nin, hadisçi olmasının yanında kelâma da bulaşmamış oluşu, naklettiği bilgilerin selefler nezdinde güvenilir ve sağlam oluşunu fazlasıyla sağlamaktadır. Bu sebeple onun *el-Akîde* metni, Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerinin en güvenilir ve en sağlam kaynağı³⁹ olup burada verdiği

36 İbn Teymiyye, *Mecmuu'l-Fetâvâ*, 6/52, 12/203-204; a. mlf, *Der'ü teârûzi'l-akl ve'n-nakl*, thk. Muhammed Reşad Salim (S. Arabistan: 1411/1991), 2/16-18.

37 Şemsuddin es-Selefi el-Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye li'l-akîdeti's-selefiyye: el-Mâtürîdiyye ve mevkifühüm min tevhidi'l-esma ve's-sıfat* (Taif: Mektebetü'l-Hadis, 1419/1998), 1/434-39; Muhammed b. Abdîrrahman el-Humeyyis, *Hıvar maa Eş'ariyyîn* (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1426/2005), 46. Efgânî, burada Eş'arî'nin fikri serüvenini İtızalî devir, Küllâbî devir ve Selefi devir olarak sıralamaktadır.

38 Muhammed b. Abdîrrahman el-Humeyyis, *İtikâdu eimmeti's-selefi ehli'l-hadis* (Kuveyt: Dâru İlafi'd-Devliyye 1420/1999), 216-217.

39 Muhammed b. Abdîrrahman el-Humeyyis, *İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, çev. Ahmet İyibildi-İren-Mustafa Öztürk (İstanbul: Guraba Yayınları, 1434/2013), 565, 577; a. mlf, *Gençler İçin Akâid Dersleri: Tahâvî Şerhi*, çev. M. Emin Akın (İstanbul: Guraba Yayınları, 1429/2008), 14; Nasır b. Abdillâh el-Kafârî, *Usûlu'd-dîn inde'l-eimmeti'l-erbaa vahide* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1414), 79; Abdülaziz b. Ahmed el-Humeydî, *Beraetü'l-eimmeti'l-erbaa min mesaili'l-mütekellimine'l-mübtedia* (Kahire: Dâru İbn Affân, 1420/1999), 77-78, 452-453. Mesela Humeyis, çalışmasında Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini tespit ederken Tahâvî'nin *el-Akîde* eserini esas aldığını ve Ebû Hanîfe'ye nispet edilen eserlerde Tahâvî'nin

bilgiler Ehl-i sünnet imamlarının itikatlarıyla da uyumlu görülmüştür.⁴⁰ Zaten Tahâvî'nin Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmam Muhammed ile birlikte Selefiyye akîdesi üzerinde olduğunu savunan⁴¹ selefi çevreler, onun *el-Akîde* eserinin de selef-i salihinin itikadını içeren, Selefiyye akîdesini açıklayan ve Ebû Hanîfe ile iki talebesinin bu çizgideki görüşlerini nakleden bir eser olarak görmektedirler.⁴² Bu yönüyle *el-Akîde* diğer fırkalarca Ebû Hanîfe'ye nispetle öne sürülen görüşlerden tümüyle farklı, selef yöntemini esas alan ve aslında Ebû Hanîfe'nin de takipçisi olduğu selefi görüşlerle uyum içindedir.⁴³ İçerisine tehlikeli olabilecek bazı şeyler karışmış olmakla birlikte Mâtürîdî itikadına göre bu, çok az düzeydedir.⁴⁴

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin itikadının Tahâvî'den farklı olduğunu özellikle belirten selefi müellifler, Mâtürîdî'nin felsefe ve kelâma bulaştığını, itikadının da felsefi inanç ve bidatler içerdiğini ileri sürerler.⁴⁵ Bu sebeple Mâtürîdî'nin takipçilerinin *el-Akîde*'ye yazdıkları şerhlerle eseri Mâtürîdîlikle ilişkilendirilmesi şiddetle reddedilmektedir. Her ne kadar pek çok Mâtürîdî isim kaleme aldıkları şerhlerle Tahâvî ve *el-Akîde* eserini kendi kelâmî gelenekleriyle ilişkilendirmiş olsalar da selefilere göre bu türden çabalar gerçeği yansıtmamaktadır. Muhaddislerin akîdesi üzere olan Tahâvî'nin Mâtürîdî ya da Mâtürîdiyye ile hiçbir ilişkisi bulunmayıp Mâtürîdîler onun eserine yaslanmakta ve onu Mâtürîdî olarak zikretmektedirler. Oysa *el-Akîde* eseri, selef menheci üzere olup Mâtürîdiyye akîdesiyle hiçbir ilgisi bulunmamakta aksine pek çok noktada onların aleyhine hüccet teşkil etmektedir.⁴⁶ Selefilere göre *el-Akîde*'yi Kur'ân ve Sünnet'e dayanarak selef yöntemi üzere en güzel şekilde açıklayan ve dikkate alınması gereken yegâne şerh İbn Ebi'l-İz'e ait olanıdır.⁴⁷

söylediklerine aykırı bir şey gördüğünde bunların Ebû Hanîfe'ye ait olmayıp başkalarının uydurulduğuna hükmettiğini söyler (*Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 15, 16, 128, 129). Kafarî ise Ebû Hanîfe'nin itikadı başlığı altında, bu husustaki en güvenilir metnin Tahâvî'nin *el-Akîde*'si olduğunu belirterek tümüyle ve sadece bu metni verir (Kafarî, *Usûlu'd-dîn*, 80-89).

40 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 565.

41 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/193, 194.

42 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 59; Kafarî, *Usûlu'd-dîn*, 73; Ğalib b. Ali el-Avaci, *Firakun muastira tentesibu ile'l-İslâm ve beyânü mevkifi'l-İslâm minhâ* (Cidde: el-Mektebetü'l-Asriyyetü'z-Zehabiyye, 1422/2001), 206; Mani b. Hammad el-Cühenî, *el-Mevsuatu'l miyessere fi'l-edyan ve'l-mezahib ve'l-ahzabi'l-muasır* (Riyad: Daru'n-Nedveti'l-Alemiyye, 1420), 1/103; Abdullah b. Abdilhamid Eseri, *el-Vecîz fi akîdeti's-selefi's-salih ehli's-sünne ve'l-cemaa* (b.y: y.y, ts), 144.

43 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/193-194, 265.

44 Abdülevvel b. Hammad el-Ensari, *el-Mecmûa fi tercemeti'l-allame el-muhaddis eş-Şeyh Hammad b. Muhammed el-Ensari* (b.y: y.y, ts), 2/712.

45 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 565.

46 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/307-308; Salih b. Abdilaziz Âlu's-Şeyh, *Şerhu'l-Akîdeti'l-Tahâviyye el-müsemma ithâfu's-sâil bi ma fi'l-Tahâviyye mine'l-mesâil* (Mısır Dâru'l-Mevedde, 1431/2011), 1/32, 33, 109; Humud b. Ukla eş-Şuaybî, *Şerhu'l-Akîdeti'l-Tahâviyye*, (b.y: y.y, ts), 9.

47 Salih b. Fevzân b. Abdillâh el-Fevzân, *et-Ta'likâtü'l-muhtasar ala Metni'l-Akîdeti'l-Tahâviyye*, (b.y: Dâ-

Mâtürîdî'nin akâidesinin bidatler içerdiği iddiasının, Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerinin tespiti için Tahâvî'nin *el-Akîde* metnine alan açma amacı taşıdığı açıktır. Ancak açılan bu alanın metnin yegâne şerhi sayılan İbn Ebi'l-İz şerhi, bir başka ifadeyle selefi görüşlerle doldurulmak istendiği de muhakkaktır. Bunun ise Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerini, dolayısıyla Hanefî akâidini selefi çizgide yeniden inşa amacı güttüğü kuşku götürmez bir gerçektir. Böylece Hanefî akâidi tümüyle ve sadece bu şerh üzerinden yeniden kurgulama ve inşa çabasına konu edilmektedir. İbn Ebi'l-İz şerhinin asıl kaynak olarak kullanıldığı ve başta İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350) olmak üzere Selefliliğin fikri arka planını oluşturan isimlere yoğun şekilde referansın yapıldığı çağdaş pek çok çalışmada sözü edilen Hanefî akâidinin inşasını görmek mümkündür.⁴⁸ Bu çalışmalarla *el-Akîde* etrafından önce aşılması mümkün olmayan bir selefi yorum halesi oluşturulmakta ardından da bu yorum esas alınarak Hanefî akâidi yeniden kurgulanıp inşa edilmektedir.

Çağdaş dönemde kaleme alınan şerhler ve İbn Ebi'l-İz şerhi üzerine yapılan çalışmalarla *el-Akîde* etrafındaki geleneksel yorum çerçevesi büyük oranda değişmiş ve metin, adeta selefi yorum geleneğinin egemenliğine alınmıştır. Bu selefi yorum sarmalı ve yürütülen propaganda, önce *el-Akîde* metninin Ehl-i hadis düşüncesiyle uyumlu bir metin olduğu tezini, ardından da Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerinin en muteber, dolayısıyla da Hanefîliğin itikadını içeren asıl kaynak olduğu sonucunu zihinlere dayatmıştır. Hanefîlik içerisinde Mâtürîdî yorumu tümüyle devre dışı bırakan bu çıkarım, Hanefî akâidinin Mâtürîdî görüşlerden uzak ve tümüyle Ehl-i hadis ile uyumlu bir itikadî inşa etmek için selefi çevrelere önemli bir alan açmıştır.⁴⁹

ru'l-Asime, ts), 26-27; Halid b. Abdillâh el-Muslih, *Şerhu'l-Akîdeti'l-Tahâviyye* (b.y: y.y, ts), 7; Abdülaziz b. Abdillâh er-Râcihi, *el-Hidâyetü'r-rabbâniyye fi şerhi'l-Akîdeti'l-Tahâviyye: akîdetu ehlî's-sünne ve'l-cemaa* (Riyad: Dâru't-Tevhid, 1430/2009), 16; Humeyyis, *Gençler İçin Akâid Dersleri*, 14; Abdülâhir Hammad el-Çuneymi, *el-Menhatu'l-ilâhiyye fi tehzîbi şerhi'l-Tahâviyye li'l-İmam Ali b. Ebi'l-İz el-Hanefî* (Dâru İbn Cevzi, 1425), 6. Efgânî, İbn Ebi'l-İz'den söz ederken onun Hanefî imamların büyüklerinden, sünnet ve selefiyye akâidesinin sancağını kaldıranlardan biri olarak söz eder (Şemsüddin es-Selefi el-Efgânî, *Cuhûdu'l-ulemai'l-Hanefiyye fi ibtali akâidi'l-kubûriyye* (Riyad: Dâru's-Sumey'i, 1416/1996), 65). Selefi çalışmaların *el-Akîde*'nin Maturidî şerhlerini devre dışı bırakıp sadece İbn Ebi'l-İz şerhini övgülerle öne çıkarmalarının asıl nedeni, hiç şüphesiz bu şerhin İbn Teymiyye'nin görüşleriyle paralel içeriğidir. Eserde İbn Teymiyye'nin ismi her ne kadar hiç geçmemiş olsa da eserlerinden yapılan pek çok nakil ve görüşlerinin uyumu, selefi çevrelerin İbn Ebi'l-İz'i muteber, yegâne *el-Akîde* şerhi olarak dikkate almalarını sağlamıştır. Söz konusu şerhle ilgili daha kapsamlı değerlendirme için bkz. İhsan Timür, "Tahâvî Akâidesi'ne Ehl-i Hadis Yorum: Sadruddin İbn Ebi'l-İz ve *el-Akîdetü'l-Tahâviyye* Şerhi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Güz 2017), 53-72. Şerhin, bir kısım meseleler örneğinde Mâtürîdî gelenekle karşılaştırılması için ayrıca bkz. Mustafa Aykaç "Tahâvî Bağlamında İki Farklı Hanefîlik Okuması (Ekmelüddin el-Bâberti ve İbn Ebi'l-İzz Örneği)", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/33 (2018), 140-151.

48 Söz konusu bu inşa çabasını daha muhkem hale getirmek üzere özellikle İbn Ebi'l-İz şerhi etrafından pek çok çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmaların kapsamlı bir listesi için bkz. Abdülaziz b. İbrahim b. Kasım, *ed-Delîl ile'l-mutîni'l-ilmîyye* (Riyad: Dâru's-Sumey'i, 1420/2000), 207-209.

49 Selefi çevrelerin Hanefî itikadını kendi kabullerine göre yeniden kurgulama çabalarına ilişkin geniş bilgi

3. 2. Ebû Hanîfe'nin Akîdesinin Selefi Olduğu İddiası

Selefi çevrelerin Mâtürîdî kelâm geleneğini tümüyle devre dışı bırakarak sınırlayıcı herhangi bir unsura maruz kalmadan yorumlamalarından olsa gerek *el-Akîde* üzerinden yeniden inşa ettikleri Hanefî akâidinin, diğer üç fıkıh mezhebi imamıyla benzeştiğini⁵⁰, son tahlilde ise bütün bu imamların aslında Ehl-i sünnet ve selef adı altında Ehl-i hadis, dolayısıyla da günümüzde Selefiyye'nin itikâdî görüşleriyle muvafık olduğu savunulmaktadır.⁵¹ Selefi çevreye mensup pek çok çalışmada bu husus özellikle vurgulanmakta ve dört mezhep imamının görüşlerinin aynı olduğunu ispata yönelik eserler kaleme alınmaktadır.⁵²

Bu çerçevede dört mezhep imamının akîdesinin bir olduğu, hepsinin ittifak halinde bulunduğu, aralarında herhangi bir ihtilafın olmadığı, Yüce Allah'ın sıfatları, Kur'an'ın gayr-ı mahlûk olduğu, imanın kalp ve dille tasdikten ayrı olmayacağı, felsefe ve kelâmın tesirinde kalmış kesimlerin reddedilmesi gerektiği hususlarında fikir birliği içinde oldukları ve hepsinin selef-i salihinin akîdesi ve tariki üzere olup bu akîdeye aykırı buldukları şeylerden uzak durdukları belirtilmektedir.⁵³ Buna göre Ebû Hanîfe'nin de aralarında olduğu imamların akîdesi bir, kaynakları da aynıdır. Hepsi Kur'an ve sünnetin söylediği, sahabe ve onlara tabi olanların üzerinde oldukları şeydir. Sadece dört imam değil ümmetin selefinin bütün imamları aynı hak söz üzeredirler. Zira onların mezhebi sahabenin Hz. Peygamber'den aldığıdır.⁵⁴ Böylece Ebû Hanîfe'nin mezhebinin de selef mezhebi olduğu, itikad hususunda da onlara muvafakat ettiği vurgulu şekilde dile getirilmektedir. Hatta buradan hareketle aslında selef görüşüne dayanmış olan Muhammed b. Abdilvehhab'ın (1206/1792) inandığı şeylerle uyumlu olduğu sonucuna da kolaylıkla ulaşılmaktadır.⁵⁵

Ebû Hanîfe'nin selef imamları arasında yer aldığı ve akîdesinin de onlarla uyumlu olduğunun özellikle vurgulandığı eserlerde yeni bir Ebû Hanîfe algısı ve kimliği oluşturulması dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu yeni imajında Ebû

İçin bkz. İhsan Timür, "Selefi Çevrelerin *el-Akîdetü'l-Tahâviyye* Üzerinden Hanefî Akaidine Sızma Girişimleri", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*, ed. Cengiz Çuhadar vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları 2017), 2/ 594-610.

50 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 21, 579; a. mlf, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-küllâbiyye* (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1426/2005), 14-15; a. mlf, *İtikâdü'l-eimmeti'l-erbaa Ebî Hanîfe ve Mâlik ve's-Şâfi ve Ahmed* (Riyad: y.y, 1412/1992), 5, 6-7; Kafarî, *Usûlu'd-dîn*, 7, 28-29, 74, 108; Râcihî, *el-Hidâyetü'r-rabbâniyye*, 19.

51 Kafarî, *Usûlu'd-dîn*, 62-63.

52 Nasır b. Abdillâh el-Kafarî'nin bu iddiayı içeren eserinin adının *Usûlu'd-dîn inde'l-eimmeti'l-erbaa vahide* olması bu açıdan anlamlıdır.

53 Muhammed Sıddık Hasan Han el-Kinnevicî, *Katfu's-semer fi beyâni akîdeti ehli'l-eser*, thk: Asım b. Abdillâh el-Karyutî (b.y: y.y, ts), 90-91; Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 477; Humeyyis, *Hıvar maa Eş'ariyyîn*, 14, 15; a. mlf, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 21-22; a. mlf, *İtikâdü'l-eimmeti'l-erbaa*, 5, 75.

54 Kafarî, *Usûlu'd-dîn*, 28, 29.

55 Kafarî, *Usûlu'd-dîn*, 62-63.

Hanîfe, işaret edildiği şekilde sadece Ehl-i hadis düşüncesinin zeminini oluşturan âlimlerle hemen her hususta fikir birliği içinde olmanın ötesinde çağdaş selefi/vehhabi görüşlerle de uyumlu, onları benimseyen bir isim olarak belirlemektedir.

Buna göre Ebû Hanîfe, Allah'ın sıfatları konusunda selefin menheci üzere olup söz konusu sıfatları zahiri manasıyla kabul ettiği ileri sürülmektedir.⁵⁶ O, Allah'ın sıfatlarını tevil etmenin onları iptal manasına geldiğini, tevilin ise Ehl-i sünnet mezhebinden çıkıp Mu'tezile'nin görüşünü benimsemek olduğunu savunuyordu.⁵⁷ Ebû Hanîfe ile birlikte talebeleri Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybani'nin de aralarında olduğu pek çok âlim, Allah'ın isim ve sıfatları konusunda konuşmamakta ve takipçilerine de bu konuya dalmaktan sakınmalarını tavsiye etmekteydiler.⁵⁸ Ebû Hanîfe, Allah'ın vech, yed, nefis ve diğer sıfatlarını kabul etmekte, bunların tevil edilmesinin ise atıl bırakılması manasına geldiğini savunmaktaydı.⁵⁹

Bu çerçevede Ebû Hanîfe'den Yüce Allah'ın keyfiyeti olmaksızın indiğine dair nakiller yapılmakta ve değişik kaynaklardan onun, iki talebesinin ve kadim ashabının Allah'ın sıfatlarını ispat etme; sıfatların tevil, tatil ve tahrifinden de sakınma konusunda selefin yaklaşımı üzere oldukları ileri sürülmektedir.⁶⁰ Ebû Hanîfe, diğer dört imam gibi uluv ve fevkiyyet sıfatını kabul etmiştir O, Allah'ın gökte olduğuna, yarattıklarının üstünde bulunduğuna inanmaktadır. Onun istiva konusundaki itikadı selef-i salihinin itikadıyla aynıdır. O, aynı şekilde nüzul sıfatına da inanırdı.⁶¹

Yine Ebû Hanîfe'nin ahir ömründe kelâmla ilgili münazaralardan sakındığı ve ashabını da bundan alıkoyduğu, bu ilmin öncülerine lanet ettiği, felsefecilerin görüşlerini bırakmayı önerdiği; fıkha, nakle ve selefin yoluna sarılmalarını tavsiye ettiğine ilişkin kimi kaynaklarda nakledilen rivayetlere de özellikle yer verilmektedir.⁶² Buna rağmen Hanefiler'den kelâmla iştigal edenlerden bazılarının Ebû Hanîfe'nin nehyettiği kelâmın aslında Cehmiyye ve Mu'tezile'nin takip ettiği mezmum kelâm olduğu yoksa övülen kelâmın bu kapsamda olmadığı şeklindeki kelâm savunusu reddedilerek kelâmın bir bütün olarak mezmum olduğu,

56 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 273.

57 Humeyyîs, *Hıvar maa Eş'ariyyîn*, 52.

58 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 274.

59 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/442.

60 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 274-277.

61 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/441, 2/97, 528, 582-87, 3/361; Humeyyîs, *Hıvar maa Eş'ariyyîn*, 53; a. mlf, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 281, 308, 310, 312.

62 Muhammed b. Abdîrahman el-Humeyyîs, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akîde* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1413), 26, 27; a. mlf, *Hıvar maa Eş'ariyyîn*, 55, 56; a. mlf, *İtikâdü'l-eimmeti'l-erbaa*, 22; a. mlf, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 145-149, 150, 178; Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 292, 293.

güzel ya da kötü şeklinde bir ayırımın yapılamayacağı savunularak kelâmı ilişkili Hanefî çevreler tenkit edilmektedir.⁶³

Ebû Hanîfe'nin, rububiyeti ispatta da selef-i salihinin yaklaşımını izleyerek Allah'ın varlığını ispat üzerinde durmadığı ve bunun beşerin fitratına yerleştirilmiş bir bilgi olduğunu kabul ettiği savunulmaktadır.⁶⁴ Bu konuda rabbini bilmek için istidlal yolunu tutması gerektiğine ilişkin Ebû Hanîfe'ye isnat edilen görüşün gerçekte ona ait olmadığı, çünkü Ebû Hanîfe'nin insanın fitrat dışında bir şey üzere doğduğunu kabul etmeyip marifetullahı, fitri bir bilgi olarak gördüğü ileri sürülmektedir.⁶⁵ Onun kendi varlığı ile semanın, arzın ve diğer varlıkların yaratılışını görüp de yaratıcısı hususunda kişinin cahil kalmasının özür kabul edilemeyeceği şeklindeki ifadelerinin, aslında fitri delili kabul ettiğinin göstergesi olarak alınmaktadır.⁶⁶ Bu sözünden yola çıkarak kimi Hanefîlerin iddia ettiği gibi Ebû Hanîfe'nin kulun ilk görevinin Allah'ı tanımaya götüreceği bir araştırma ve inceleme yapması olduğu sonucu çıkarılamaz. Zira Ebû Hanîfe "araştırma ve inceleme yapmayan mazur değildir" demeyip sadece "yaratıcısını bilmeyen kimse mazur sayılamaz" demiştir.⁶⁷ Selefilere göre Hanefîler'in Ebû Hanîfe'nin bu sözünden hareketle davet ulaşmasa da aklın imanı gerekli kıldığı ve kişinin sorumlu tutulacağı şeklindeki çıkarımları, kelâmî bir çıkarım olup Mu'tezili görüşün Ebû Hanîfe'ye nispet edilmesinden başka bir şey değildir.⁶⁸

Yüce Allah'ın varlığını ispatta hudus ve kıdem delilini kullanan Mu'tezile ve onların takipçisi olan Eş'arîler ve Mâtürîdîler'e karşın Ebû Hanîfe'nin metodunun Kur'an ve sünnete dayanan selef-i salihinin metodu olduğu belirtilerek Kur'an ve sünnetten kaynaklanmayan her metodun Ebû Hanîfe'ye göre bidat olarak nitelendiği savunulmaktadır. Zira Ebû Hanîfe'nin, kelâm yolunu açtığından dolayı Amr b. Ubeyd'i (144/761) kınadığı, kendisine soru sorana da bu metodu izlememesini, Kitap ve sünnetten alınan selef yoluna sarılmayı tavsiye ettiği nakledilmektedir.⁶⁹

Selefilere göre bütün bunlara rağmen bazı bidat ehli Hanefîler, *hal-ku'l-Kur'ân*, Allah'ın uluv sıfatının inkârı gibi kendi bozuk inançlarını Ebû Hanîfe'ye nispet etmişlerdir.⁷⁰ Mesela yalancı ve müfteri biri olarak nitelenen torunu İsmail b. Hammad b. Ebî Hanîfe (212/827)'nin *hal-ku'l-Kur'ân* propagandası

63 Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akîde*, 27-28; a. mlf, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 531.

64 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 207, 209.

65 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 144; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 142-143.

66 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 145-146; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 209-210, 215.

67 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 211.

68 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 157.

69 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 205-206.

70 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/193.

yapan bir Cehmî olduğu, yalan ve iftirayla babasına ve dedesi Ebû Hanîfe'ye bu fikri nispet ettiği belirtilmekte⁷¹ ve bunun erken dönemden itibaren Cehmî akîdenin Hanefîlik'te ve hatta Ebû Hanîfe'nin ailesinde görülmeye başlandığı'nın kanıtı olarak sunulmaktadır.⁷² İtızal düşüncesinin de Hanefîlerin içine yavaş yavaş sızdığı, öyle ki Ebû Hanîfe'nin ailesine bile girdiği ifade edilmektedir.⁷³

Bu çerçevede Eş'arî'nin *el-İbâne*'sinde yer alan Ebû Hanîfe'nin *hal-ku'l-Kur'ân*'ı savunduğuna ilişkin iddialar ise söz konusu rivayetlerin senetlerindeki sorunlara dikkat çekilerek reddedilmektedir.⁷⁴ Ahmed b. Hanbel'in söz konusu fikrin Ebû Hanîfe'ye nispetinin kesinlikle doğru olmadığına dair sözü de bu hususta kanıtlayıcı bir delil olarak kullanılmaktadır.⁷⁵ Bununla birlikte muhtemelen bir kısım rivayetlerde karşılaşılan sorunlar sebebiyle tümüyle reddedilemeyen bu fikrin nispeti, bazen de onun görüşünden rücu ettiği şeklindeki yaklaşımla bertaraf edilmektedir. Ebû Hanîfe'nin *hal-ku'l-Kur'ân* fikrinden rücu edip tevbe ettiği, Ahmed b. Hanbel gibi pek çok sünnet imamının da onu bu görüşten beri kıldığına ilişkin kayıtlar buna örneklerdir.⁷⁶

Ebû Hanîfe'nin itikadını ortaya koyan zengin nakiller yanında ona nispet edilen bazı fikirlerin bu şekilde reddi ile Ebû Hanîfe'nin şüpheye yer bırakılmayacak şekilde selefiyyu'l-akîde olduğu⁷⁷ güçlü şekilde savunulup ortaya konulmaktadır. Ancak onun ciddi şekilde tenkit edildiği ve pek çok kaynakta da zikredilen ve dolayısıyla inkârı mümkün olmayan bir görüşü vardır ki bu husus selefi çevrelerin onu selef ulemasıyla aynı çizgiye yerleştirmesinde karşılaştığı en büyük sorun olarak belirlemektedir. Bu çerçevede Ebû Hanîfe'nin irca ile ilişkilendirilen iman anlayışı, ona ilişkin en netameli konu olarak dikkat çekmektedir. Çağdaş selefi çalışmalarda farklı eğilimler bulunsa da onu bu görüşten uzak tutmaya yönelik çabalar dikkatlerden kaçmamaktadır.

Ebû Hanîfe'nin iman tanımında amele yer vermeyerek Ehl-i sünnetle yaşadığı ifade edilen ihtilaf, kimi selefi isimlerce Ehl-i sünnet'in ameli imanın aslı,

71 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/271, 191, 3/88; Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 38-39.

72 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/271.

73 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 567.

74 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 300-301.

75 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 301.

76 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/193.

77 Ahmed b. Atiyye el-Ğâmîdî, *el-İman beyne's-selef ve'l-mütekellimin* (Medine: Mektebetü'l-Ulum, 1423/2020), 95. Muhammed el-Humeyyis, Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerini ele aldığı çalışmasının girişinde çalışmanın konusunun, Ebû Hanîfe'nin akîdesinin selef akîdesiyle ne kadar uyumlu olduğunu ortaya koymak olduğunu özellikle belirtmektedir (*Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 16). Humeyyis'in Ebû Hanîfe algısına dair müstakil bir inceleme için bkz. Seher Yeniayla, *Selefilîğin Ebû Hanîfe Algısı (Muhammed el-Hümeyyis Örneği)* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 40-103.

Mürcie'nin ise onu zaid rükün saymasıyla açıklanmaktadır.⁷⁸ Bu çerçevede onun iman meselesinde diğer imamlardan ayrılmış olmakla birlikte dile getirdiği ırcanın, bidat ehli mutlak Mürciiler'in yaklaşımından farklılık arz ettiği özellikle belirtilerek onun irca anlayışını hafifletmeye yönelik bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu sebeple Ebû Hanîfe'nin irca görüşünü kabul etmiş olmakla birlikte onun ırcasının mutlak irca değil fukahâ ırcası olduğu ifade edilir.⁷⁹ Fukaha Mürciesi (mürcietü'l-fukahâ) imanı, tasdik ve ikrardan ibaret görmüş olup Ebû Hanîfe de bu türden ırcayı benimsemiştir.⁸⁰ Ebû Hanîfe'nin ırcası, mütekellimlerin ve Cehmiyye'nin ırcası gibi görülmemekte; onun iman anlayışının diğer imamlarla yüzeysel bir ihtilaf niteliği taşıdığı, bu nedenle mütekellimlerin kendi yöntemlerince Ebû Hanîfe'ye irca nispetlerine itiraz edilmesi gerektiği belirtilir.⁸¹ Onun Mürciiliği, "küfürle birlikte taat fayda vermediği gibi imanla birlikte isyan da zarar vermez" iddiasındaki saf ve mutlak Mürciilik derecesine ulaşmayan, sınırlı bir Mürciilik'tir. Bu nedenle o, mutlak Mürciilikle nitelenemez.⁸²

Ebû Hanîfe'nin Osman el-Bettî'ye (143/760) gönderdiği risalesinde eleştirdiği Mürciilik de aşırı Mürciilik'tir (ğulatu'l-Mürchie). Ebû Hanîfe'de Mürciiliğin en hafif şekli vardır ve o, Mürciiliğin diğer çeşitlerinden de beridir.⁸³ Onun Mürciiliği, Şehristanî'nin (548/1153) de belirttiği Sünnet Mürciesi'dir (Mürchie-tü's-sünne). O, ameli imanın dışında bırakmakla birlikte Mürcie gibi onu ihmal etmemiştir.⁸⁴ Bu sebeple Ebû Hanîfe'nin Cehmiyye gibi Mürcie'nin ğulatından olduğu iddia edilemez. Çünkü o, Ehl-i sünnet'e imanının bazı meselelerinde muhalefet etmiş olsa da çoğunda onlarla aynı fikirde olup selim bir itikada sahiptir.⁸⁵ Ebû Hanîfe, hocası Hammad b. Ebi Süleyman (120/738) ve her ikisinin takipçileri olan Kufe Mürciesi ile onlar dışındakiler Sünnet Mürciesi'dir. Onlar sadece ameli imanın hakikatının arkasına bırakmışlardır.⁸⁶

Ebû Hanîfe'de zaten hafif türden bir ırcanın bulunduğu belirtilmekle birlikte bu türün dahi kabul edilebilir görünmemesi ve Ebû Hanîfe'yi selef ulemasıyla birebir uyumlu gösterme çabasından olsa gerek bazı çalışmalarda onun bu görüşünden rücu ettiğine ilişkin nakillere sıklıkla yer verilmektedir. Bu hususta

78 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 210-211.

79 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 208, 212, 227-28, 231.

80 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 164.

81 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 212.

82 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 98-99.

83 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 165-166.

84 Ğâmîdî, *el-İman beyne ş-selef ve'l-mütekellimin*, 106.

85 Avacî, *Firakun muasıra*, 1078.

86 Avacî, *Firakun muasıra*, 1089.

özellikle İbn Ebi'l-İz'in sözlerine atıf yapılarak Ebû Hanîfe'nin bu görüşünden vazgeçmiş olma ihtimaline vurgu yapılmaktadır.⁸⁷

Ebû Hanîfe'ye nispet edilen "imanım Cibril'in imanı gibidir" şeklindeki sözle imanın mahlûk olduğuna ilişkin görüşün de ona aidiyeti kabul edilmemekte, ondan sonra gelen takipçilerinden mütekellimlerin bu türden ırcanın her pisliğini ona nispet ettikleri savunulmaktadır.⁸⁸

4. Selefî Çevrelerde İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Karşıtlığı

Yeniden inşa edilen Hanefî akâidinde geleneksel Hanefî çevrelerde egemen olan Mâtürîdî yorumu doğal olarak yer verilmemektedir. *el-Akîde* üzerinden güçlü şekilde vurgulanan selefi yorum, başka hiçbir yorumlama faaliyetine izin vermeyecek şekilde Hanefî akâidini yeni baştan kurgulama imkânı bulduğundan özellikle Hanefîliğin itikâdî/kelâmî yönünü ifade eden Mâtürîdîlik, bu süreçte Hanefîliğin ve hatta Ehl-i sünnet'in dışına itilmeye çalışılmıştır. Selefî çevrelerce değişik gerekçelerle kaleme alınmış pek çok çalışmada söz konusu Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik karşıtlığını görmek mümkündür.

Hanefîliğin Mâtürîdî yorumuna yönelik eleştirilerin daha önce de işaret edildiği gibi büyük oranda Mâtürîdî Hanefîlerin batıya seyahatleri sürecinde ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Bu süreçte özellikle batı bölgesindeki Hanefî kesimlerin henüz Mâtürîdîlik etkisi altına girmemiş oldukları dönemde güçlü Mâtürîdî etkinliğe karşı Ebû Hanîfe üzerinden bir Hanefî akîdesi mukavemeti göstermiş olmaları mümkündür. Bu çerçevede kimi Hanefîlerce *el-Akîdetü'l-Tahâviyye* temelli söylem, bu mukavemetin tezahür şekillerinden biri olabilir. Ancak tespit edilebildiği kadarıyla Hanefîliğin doğu kökenli bu etkin kelâmî yorumuna hem de bu geleneğin kurucu ismi olan İmam Mâtürîdî üzerinden Hanefîlik içi açık ilk ciddi eleştiriler, bu çalışmada kendisine sıklıkla atıf yapılan Ehl-i hadis eğilimli İbn Ebi'l-İz tarafından yapılmıştır. Onun *el-Akîde* şerhinde, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'yi doğrudan hedef alan tenkitler bulunmaktadır. Yüce Allah'ın kelâmının işitilip işitilemeyeceğine ilişkin mesele, onun İmam Mâtürîdî'yi tenkit ettiği ana konudur⁸⁹. İbn Ebi'l-İz'in Mâtürîdî karşıtı bu yaklaşımının sadece Mâtürîdî'nin şahsına yönelik bir eleştiri olmayıp onun şahsında Ebû Hanîfe'nin itikâdî fikirlerini temsil eden ve kelâmî bir ekol olarak Mâtürîdîliği hedef aldığı söylenebilir. Bu açıdan Hanefîlik içerisinde farklı itikâdî eğilimlerden biri olarak beliren İbn Ebi'l-İz çizgisindeki Ehl-i hadis söyleminin, özellikle Selçuk-

87 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/194, 444; Humeyyis, *İtikâdu'l-eimmeti'l-erbaa*, 19-20, 75; a. mlf, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 102, 417-418.

88 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 233, 235.

89 İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti'l-Tahâviyye*, 255, 259-283.

lularla birlikte batıya taşınan ve bütün Hanefileri etkisi altına alabilecek güçlü ve kapsamlı faaliyetine yönelik bir tepki olduğu ileri sürülebilir. Bir bütün olarak kelâm faaliyetiyle ilişkili olan Mâtürîdî çevrelere yönelik bu tutum, kendi döneminde sınırlı bir etki gücüne sahip olmuş; sonraki dönemde de Hanefilik içinde Ehl-i hadis temelli bir oluşumu vücuda getirecek düzeyde karşılık bulmamıştır.

Buna karşın özellikle çağdaş dönemde İbn Ebi'l-İz'in İmam Mâtürîdî ve bir bütün olarak Mâtürîdîlik karşıtı söyleminin fazlasıyla öne çıkarıldığı ve selefi çevrelerin bu ekole yönelik eleştirilerinin temel hareket noktası olarak alındığı pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîliğin hedef alındığı bu çalışmalarda öne çıkarılan ve esaslı şekilde belirtilen asıl unsur, Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerinin Mâtürîdîlik tarafından takip edilmediği iddiasıdır. Bu temel iddia, Mâtürîdî ve takipçilerinin kelâmî faaliyetlerinden kaynaklarına, fikirlerinden eserlerine oldukça geniş bir yelpazede dile getirilen eleştirilerle desteklenmeye çalışılmıştır. Mâtürîdîliğe ilişkin hemen her hususun yöneltlen tenkitlerden fazlasıyla nasibini aldığı bu çalışmaların nihai olarak dillendirdiği görüş ise selefi düşünceye mensup bir imam olan Ebû Hanîfe'nin gerçekte takipçisi olmayan bu zümrenin, iddia edilen aksine bir bidat fırkası olduğu ve Ehl-i sünnet'in içerisinde yer almadığıdır.

4. 1. Mâtürîdî Kelâmının Kaynakları Olarak Ebû Hanîfe'ye Nispet Edilen Eserlere Yönelik Eleştiriler

Selefi çevrelerce Mâtürîdî kelâmın önemli ölçüde yaslandığı ve sıklıkla referansta bulunduğu Ebû Hanîfe'ye nispet edilen *el-Fıkhu'l-Ekber*, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, *er-Risâle ila Osman el-Bettî* ve *el-Vasiyye* gibi eserlerin ona aidiyetine ilişkin farklı kanaatlere rastlanmaktadır. Kimi isimler bu eserlerin Ebû Hanîfe'ye aidiyetini kesin şekilde reddederken kimileri ise eserleri muhteva kritiğine tabi tutup seçici bir yaklaşımla bazı kısımların nispetini kabul ederken bazılarını ise reddetmektedir. Bu yaklaşımda kabul ve reddin esas kriterinin selefi görüşler olduğu izahtan varestedir.

Eserlerin Ebû Hanîfe'ye aidiyetini reddeden selefi müelliflerin bu eserlerin ravilerine ilişkin tutumları da bir hayli serttir. Başta Ebû Mutî el-Belhî (199/814) ve Ebû Mukatil es-Semerkindî (208/823) olmak üzere Ebû Hanîfe'den söz konusu eserleri aktaran raviler ciddi şekilde eleştirilmekte, Cehmîlik ve Mürcîilik ithamları dışında hadis uydurmak, sened ihdas etmek, yalancılık ve iftira gibi suçlamalara maruz kalmaktadırlar.

Eserlerin Ebû Hanîfe'ye ait olmadığını savunan kesimler, metinlerin senedleri ve içeriğinde bidat fırkaların görüşlerini taşıdığına ilişkin eleştirilerle

muhtevalarının sorunlu olduğunu belirterek bu iddialarını desteklemeye çalışırlar⁹⁰. Bu çerçevede söz konusu eserler rical kitaplarındaki cerh ve tadille ilgili nakillere başvurularak sened açısından tenkide tabi tutulurken zaten selefi bir çizgiye oturtulmuş olan Ebû Hanîfe'nin, Ehl-i hadis temel itikâdî metinlerden sağlaması yapılarak muhteva açısından da kritik edilmektedir.

Buna göre selefi müellifler, Hammad b. Ebî Hanîfe rivayetli *el-Fıkhu'l-Ekber*'in nispetine ilişkin ciddi kuşkuların bulunduğunu savunmaktadırlar.⁹¹ Bu çerçevede eserin senedindeki raviler güvenilir olmamakla itham edilmekte, rivayetlerinde zayıf olduklarına ilişkin nakillere yer verilerek tenkit edilmektedirler.⁹²

Senedinde zayıf raviler bulunan bir eserin Ebû Hanîfe'ye nispetinin sorunlu olduğu⁹³ belirtilmekle birlikte kimi selefi müellifler, eserin isnad açısından zayıflığına rağmen fazlaca şöhrete sahip olmasından dolayı yine de Ebû Hanîfe'nin görüşleri hususunda başvurulacak bir kaynak olarak değerlendirilebileceği ancak bunun, muhtevalarının Tahâvî'nin *el-Akîde* metni gibi güvenilir kaynaklarla uyumlu olması halinde kabul edilebileceği dile getirilmektedir.⁹⁴ Bu çerçevede eserin muhteva itibarıyla ibare ve içeriğinin uyumsuzluğu, Kitap ve sünnetten tafsili delillerin bulunmaması, hadislerin kullanılmaması, akâidle alakası olmayan şeylerle Ehl-i sünnet'e muhalif olduğu savunulan görüşler içermesi ve henüz Ebû Hanîfe döneminde gündemde bulunmayan meselelerin dile getirilmiş oluşu gibi sebeplerle büyük bir imam sayılan Ebû Hanîfe'ye aidiyetinin mümkün olamayacağı savunulur.⁹⁵ Bu nedenle *el-Fıkhu'l-Ekber*'in içindekilerin tamamının Ebû Hanîfe'ye ait olduğu kesin olmadığı gibi kelâmî konulara dair ifadeler de açık şekilde sonradan esere iliştilmiştir.⁹⁶ Söz konusu bu ifadelerin önemli bir kısmının Ebû Hanîfe'den sonra ortaya çıktığı, Küllâbiyye ve Eş'ariyye mezheplerinin görüşleri olduğu, Ebû Hanîfe'nin ise bu mezheplerden beri olup onun görüşünün selefin ve imamların görüşü olduğu aktarılmaktadır.⁹⁷

Selef ve sünnet ehlinin menhecine bu denli aykırı olan bir risalenin, sahabe-ye yetişmiş, tabiinin ve mütekaddim imamların en büyüklerinden biri tarafından telif edilmesinin aklın alabileceği şey olmadığı belirtilerek eserin ona nispetine

90 Humeydî, *Beraetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 46-54, 55, 69-70, 71-77, 79-81.

91 Humeydî, *Beraetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 47.

92 Humeydî, *Beraetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 47-48. Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 104, 106.

93 Humeydî, *Beraetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 48.

94 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 15.

95 Humeydî, *Beraetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 46, 49-52, 53, 55-57, 59, 61, 63-66.

96 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 399; a. mlf. *el-Fıkhu'l-ekber şerhen ve diraseten* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd), 8-9, 181-182.

97 Humeydî, *Beraetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 58-59, 307, 311, 315.

kesinlikle karşı çıkılması ve Ebû Hanîfe'nin itikad hususunda selefın menhecine aykırı meseleler içeren bu eserden beri kılınması gerektiği savunulur.⁹⁸ Erken dönem âlimleri tarafından da zikredilmeyen ve alıntılanmayan bir metin olduğu iddia edilen⁹⁹ *el-Fıkhu'l-Ekber*'in Ebû Hanîfe ile bir ilgisinin olmadığı¹⁰⁰; sonraki mütekellim Hanefiler¹⁰¹, Eş'arî ve Mâtürîdî olan bazı takipçileri tarafından uydurulup ona nispet edildiği, böylece onun ismi ve şöhreti kullanılarak ilgi görmesi ve yayılmasının amaçlandığı ileri sürülmektedir.¹⁰²

Ebû Muti Hakem b. Abdillâh el-Belhî rivayetli *el-Fıkhu'l-Ekber*'in (*el-Fıkhu'l-Ebsat*) ise İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve Şemsuddîn Zehebî (748/1348) gibi isimlerin eserlerinde zikredilip alıntı yapılan bir metin olması sebebiyle erken döneme ait olduğu genelde kabul edilmekle birlikte Ebû Hanîfe'ye nispetine karşı çıkmaktadır.¹⁰³

el-Fıkhu'l-Ebsat'ın senedine ilişkin değerlendirmeler de *el-Fıkhu'l-Ekber*'inkiyle aynı minvaldedir. Bu çerçevede senetteki raviler yapılan nakillere istinaden ya yalanla itham edilmekte ya da meçhul isimler olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁴ Özellikle metni Ebû Hanîfe'den nakleden Ebû Muti el-Belhî hakkında ise oldukça sert bir tutum takınılarak kendisinden bir şey rivayet edilmesi uygun olmayan, hadisi terk edilmesi gereken, hadis uyduran bir yalancı; sünnete ve ehline buğzeden, rivayetına de güvenilemeyecek bir Cehmî ve Mürcî' olduğu şeklindeki aktarımlara yer verilmektedir.¹⁰⁵ Senedindeki isimlere bu türden tenkitlerle dikkat çeken selefi müellifler, eserin Ebû Hanîfe'ye nispetini reddedip bir kısım nakillere dayanarak müellifinin Ebû Muti el-Belhî olduğunu savunurlar.¹⁰⁶

Ebû Mukatil es-Semerkandî tarafından nakledilen *el-Âlim ve'l-Müteallim* eserinin rivayet senedi de Selefi çevrelerce tenkide tabi tutulmuştur. Senetteki isimler öncekiler gibi ya hadis uydurmak ve isnad terkip etmekle ya da bidat bir fırka olarak Şiilikle ilişkili olmakla itham edilmekte veya meçhul şahıslar olarak nitelenmektedirler.¹⁰⁷ Eseri Ebû Hanîfe'den nakleden Ebû Mukatil es-Semerkandî ise yapılan alıntılarla yalan söylemek, hadis uydurmak, rivayetlere isnad oluş-

98 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 66.

99 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 66.

100 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 55, 61, 69.

101 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 36, 66.

102 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 55.

103 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 67, 69; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 16, 107.

104 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 69, 70; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 108, 109.

105 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, I/270; Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 70; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 16, 79, 109, 110, 127, 129, 574.

106 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 70, 71; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 16, 107, 126.

107 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 72; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 120.

turmakla itham edilip kendisinden hadis ve rivayetin kabul edilemeyeceği biri olarak nitelenmektedir.¹⁰⁸

Bu türden ravilerin yer aldığı senedin, bütün bu kusurlarına rağmen nasıl güvenilir olabileceği ve rivayet edilen kitabın nispetinin nasıl kabul edilebileceğini dile getiren selefi çevreler,¹⁰⁹ esere ait söz konusu senedin uydurulmuş olduğunu, ravilerin vefat tarihlerine ilişkin bazı sorunların da bunu kanıtladığını savunurlar. Bu nedenle bu sorunu fark eden sonraki Hanefîlerin başka bir sened ortaya attıklarını öne sürerler¹¹⁰. Bütün bunlardan eserin Ebû Hanîfe ile ilgisinin bulunmadığı ve uydurma olduğu sonucuna ulaşan çağdaş selefi müellifler, eserin asıl sahibinin aslında Ebû Mukatil es-Semerkanî olduğunu ancak buna rağmen Ebû Hanîfe'ye nispet edildiğini belirtirler.¹¹¹

el-Âlim ve'l-Müteallim'i muhteva itibarıyla de tenkide tabi tutan selefi çevreler, eserin baştan sona irca bidatini dile getirmesi, sadece kalbiyle iman edeni mümin sayması, kişinin imanının meleklerin imanı gibi görülmesi, ırcanın aslının meleklerle dayandırılması türü görüşlerden Ebû Hanîfe'nin beri olduğu dile getirilerek onun sadece imanın dille ikrar kalple tasdik şeklindeki tanımını esas alan ve ameli imanın asıl değil zaid bir rüknü olduğunu savunan fukaha ırcasını benimsediğini, bunun da aşırı Haricîlerin fiilleri sebebiyle kişileri dinden çıkarmalarına reddiye amaçlı olduğu belirtilerek eserin diğer muhtevasının ona nispeti reddedilir.¹¹² Yine kelâm ilmini yüceltmesi, akîde meselelerinde kıyası kullanması, dille söylemediği halde kalbiyle iman eden kimseyi Allah nezdinde mümin sayması şeklinde hakiki Mürciîliği savunması, Mürciîliğin aslını meleklerle dayandırması gibi Ebû Hanîfe'den sabit olan itikâdî meselelere uymayan muhtevası nedeniyle de eserin ona ait olamayacağı dile getirilmektedir.¹¹³

el-Vasiyye'nin senediyle ilgili olarak ise ravilerin özellikle meçhul olduklarına vurgu yapılmakta ve bu haliyle eserin Ebû Hanîfe'ye nispetinin mümkün olamayacağı savunulmaktadır.¹¹⁴ Aynı şekilde eserin muhtevasında da Ehl-i sünnet'e ve Ebû Hanîfe'nin güvenilir kaynaklardan aktarılan akîdesine aykırı pek çok hususun bulunduğu öne sürülerek eserin nispeti reddedilir.¹¹⁵ Eserin söz konusu muhtevayla ilgili sorunları senedin ravilerinin meçhul oluşuyla birlikte düşünüldüğünde *el-Vasiyye* eserinin de Ebû Hanîfe'nin vefatından sonra uydurulup

108 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 73; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 16, 115-118, 129.

109 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 73.

110 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 73, 74.

111 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 74; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 16, 111, 126.

112 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 74-75.

113 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 111.

114 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 76.

115 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 77-79.

ona nispet edildiği ve Ebû Hanîfe'nin söz konusu Ehl-i sünnet usûlüne muhalif içerikteki bu eserden beri olduğu savunulmaktadır.¹¹⁶

Ebû Yusuf vasıtasıyla nakledilen *er-Risale ila Osman el-Bettî* eserinin senedi de selefi çevrelerce tenkit edilmektedir. Senetteki ravilerin çoğunun meçhul olduğu belirtilerek eserin senedinin karanlık ve güvenilmez olduğu dile getirilir.¹¹⁷ Muhtevasının da önemli sorunlar taşıdığı savunulan eserin tümüyle irca fikrini savunması selefi çevrelerin esere kuşkuyla yaklaşmalarının başlıca sebebi- dir. Zira Ebû Hanîfe her ne kadar irca fikrine sahipse de *er-Risale*'deki irca, onun benimsediği türün ötesinde bir muhtevaya sahip olması nedeniyle eserin ona ait olmadığı kanaati belirgin şekilde öne çıkarılmaktadır.¹¹⁸

Ebû Hanîfe'ye nispet edilen bu eserlerin ona aidiyetinin reddedildiği bu türden yaklaşımlara rağmen kimi selefi isimlere göre İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi muteber âlimlerin atıflarında dolayı *Fıkhu'l-Ekber*, *er-Risâle ila Osman el-Bettî* ve *el-Vasiyye* eserlerinin ona aidiyeti mümkündür.¹¹⁹ Ancak bu eserlere Ebû Hanîfeye ait olmayan, sonra gelenler tarafından bazı hususlar sokuşturulmuştur. Mesela Kur'ân'ı telaffuz edişimizin mahlûk olduğu hususu ile Allah'ın ahirette görülmesini neredeyse imkânsız kılan bazı şartlara dair ifadeler, Eş'arî ve Mâtürîdî kelâmcıarca uydurulmuş ve Ebû Hanîfe'nin bu kitaplarına sokuşturulmuştur.¹²⁰ Bu türden eklemelerin muhtemel olmasından dolayı daha önce de ifade edildiği gibi selefi müellifler, söz konusu eserlere ihtiyatla yaklaşmış ve özellikle daha sağlam ve güvenilir gördükleri Tahâvî'nin *el-Akîde* metnini esas almış ve bu eser ile Ehl-i hadis kaynakların Ebû Hanîfe'den naklettiklerine uyumlu olması şartıyla bu eserleri Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerini içeren metinler olarak görüp kullanmışlardır.

Ebû Hanîfe tarafından kaleme alınmayan ya da muhtevasında ona ait olmayan görüşlerin eklenmesiyle selefle uyumlu itikadının iftira ve uydurmalarla başka bir çizgiye çekildiğini savunan selefi çevreler, söz konusu bu durumun kendilerini Ebû Hanîfe'ye nispet eden ama aslında itikâdî olarak onun takipçisi olmayan zümreler tarafından yapıldığını belirtirler. Bu niteliğe sahip pek çok Hanefî grubun bulunduğu savunan selefi müellifler, bu Hanefîlerin aslında itikâdî olarak kendisini takip etmemesine rağmen Ebû Hanîfe'nin görüşlerine bidat ve heva ehlinin görüşlerini karıştırdıklarını öne sürerler.

116 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 79.

117 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 80.

118 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 80, 81.

119 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 15, 128, 129.

120 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 129.

Kimi selefi müellifler Hanefilik içerisinde Ebû Hanîfe'nin gerçek takipçisi olduğunu savundukları kesim dışında Şîî, Zeydî, Mu'tezilî ve Mürciî Hanefilerin varlığından söz ederken¹²¹ kimileri onun gerçek takipçisi olmayanların listesini daha da genişleterek Cehmî, Mu'tezilî, Mürciî, Şîî, Zeydî, Kerrâmî-Müşebbihî, Merisî, Mutasavvîf/Sufî, Kâdirî, Ciştî, Sühreverdî, Nakşibendî, Kabirci, Birelvî, Kevserî ve Diyobendî fırkaların türediğini savunmaktadır.¹²² Hiçbirinin Ebû Hanîfe'nin itikâdî takipçisi olmadığı bu gruplardan biri de Mâtürîdî Hanefiler'dir.¹²³

4. 2. Mâtürîdîler'in Ebû Hanîfe'nin Takipçisi Olmadıkları İddiası

Mâtürîdîler'in Ebû Hanîfe ile ilgileri olmadığını savunan¹²⁴ selefi çevreler, onların nispet edildikleri imamlarına muhalefet ettiklerini ileri sürerler.¹²⁵ Farklı itikâdî oluşumların kendilerini Ebû Hanîfe'nin takipçisi olduğu iddiasıyla aslında Ebû Hanîfe'ye ait olmayan görüşleri ona nispet ettiklerini belirten selefi müellifler¹²⁶, Ebû Hanîfe ile hususi bağları olmayan¹²⁷ Mâtürîdîler'in de bidat ehli fırkaların sıklıkla yaptıkları gibi kendi akîdelerini Ebû Hanîfe'ye nispet ettiklerini savunmaktadırlar.¹²⁸

Ebû Hanîfe mezhebine Mu'tezile, Kerrâmiyye, Küllâbiyye usûlünden bazı şeyler karıştığını ve bunun Ebû Hanîfe'ye nispet edildiğini savunan selefi çevreler¹²⁹, İbn Teymiyye ve Ebû'l-Muzaffer el-İsferayînî'nin (471/1079) bu türden sözlerine referansta bulunarak gerçekte ilgileri bulunmadığı halde bazı kesimlerin kendilerini imamlara nispet ettiklerini, Ebû Hanîfe'ye de bu türden şeylerin nispet edildiğini, oysa onların bu kesimlerden beri olduğunu ifade ederler¹³⁰. Bu çerçevede mütekellimlerin, uydurulmuş kitap ve risaleler, imamlara aidiyeti bilinmeyen ve hatta ondan yapılan rivayetlere aykırı görüşler, ashabına veya aile efradına ait sözler ve yalan rivayetleri nispet ederek ya da bir şeye mahsus olarak söylediği şeyi umumi olarak alma, sözlerine eklemelerde bulunma ve bunlardan

121 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 556.

122 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/195-198.

123 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/199.

124 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/433, 2/97-101, 3/361-366, 372; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 11-13, 527, 532, 580-581; a. mlf. *İtikadu eimmeti's-selef*, 216.

125 Halid b. Ali el-Maradî el-Çâmidî, *Nakdii akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye* (Riyad: Dâru Atlasi'l-Hadra, 1430/2009), 69.

126 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 195-198; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 126, 129, 576-577; Fevzân, *et-Talikâtü'l-Muhtasar*, 27.

127 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/440.

128 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/415.

129 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 31.

130 Humeyyis, *Hıvar maa Eş'ariyyîn*, 13, 14; Kafarî, *Usûlu'd-dîn*, 8.

kastetmediği manalar çıkarma şeklindeki yollarla kendi görüşlerini imamlara nispet ettiğini savunmaktadırlar.¹³¹

Bu açıdan Mâtürîdî, takipçileri ve başkaları tarafından Ebû Hanîfe'ye nispet edilen pek çok görüşün aslında ona ait olmadığı, yalan ve hileyle ona nispet edildiği öne sürülmektedir. Bu çerçevede Mâtürîdîlerin imanı sadece tasdik olarak tanımlamaları, istitaatin taat ve masiyete elverişli olduğu fikri, irade sıfatını açıklama şekilleri, Yüce Allah'ın yukarı cihette oluşunun reddedilmesi, vech, yed, nefis, nüzul gibi haberi sıfatların tevil edilmesi türünden görüşlerin Ebû Hanîfe'nin kabulüne aykırı olduğu savunulmaktadır.¹³² Ebû Hanîfe, kitap ve sünnetin naslarının delalet ettiği manaları kabul eden, onlardan uzaklaşıp kendi görüşü ya da teville onları aşmayan, nasları işlevsiz hale getirip ihmal etmeyen, aksine kelâmcılara çirkin gelse de onları işlevsel kılan bir selefidir. Oysa Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve onun yolunda gidenler akli esas alıp onu şeriatın önüne geçirmiş, şeri nasları muhtemel akli tevillerle farklı anlamlara çekmiş, bütün bunları da kelâm ilmini araç edinip bu suretle Ebû Hanîfe'nin yönteminde uzaklaşmışlardır.¹³³

Selefi çevrelere göre akîde konusunda Ebû Hanîfe ile Mâtürîdî'nin takipçileri arasında metot açısından belirgin bir fark bulunmaktadır. Mâtürîdîler, Ebû Hanîfe'nin hilafına akâid konularında akli esas almış, kendilerini tümüyle kelâm ilmine kaptırmış, onun gerçek ve hatta en şerefli ve yüce ilim olduğunu savunarak kelâm ilmine bakışlarıyla da Ebû Hanîfe'nin yaklaşımına aykırı davranmışlardır.¹³⁴ Bu açıdan Mâtürîdî ve takipçilerinin naslar hakkındaki metodu bozuk ve geçersiz, tevil yaklaşımları da Ebû Hanîfe'ninkiyle uyuşmamaktadır. Onlar bu hususta bazen tefviz bazen de tevili benimseyerek Ebû Hanîfe'ye karşı çıkmışlardır.¹³⁵ Zaten Mâtürîdîler itikâdî konuların pek çoğunda imamlarına muhalefet etmişlerdir.¹³⁶

Selefi çevrelere göre Ebû Hanîfe'nin gerçek takipçileri ise *el-Hanefiyye-tü's-Sünniyye*, *el-Hanefiyyetü's-Selefiyye*, *el-Hanefiyyetü'l-Kâmile*¹³⁷ olarak anı-

131 Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 36-39.

132 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, I/442; Ğâmîdî, *el-İman beyne's-selef ve'l-mütekellimin*, 98-99; Humeydî, *Berâetü'l-eimmeti'l-erbaa*, 449; Humeyyîs, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akîde*, 45; a. mlf, *Hivar maa Eş'ariyyîn*, 14; Humeyyîs, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 285, 542-543.

133 Humeyyîs, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 533-534.

134 Humeyyîs, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 521, 532, 533.

135 Humeyyîs, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 522, 527-529, 529-530.

136 Humeyyîs, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 285.

137 Selefi çevrelerin Hanefilik içerisinde bu türden bir tasnifle Mâtürîdî Hanefilere tenkitler için bir zemin inşa etmeye çalıştıkları muhakkaktır. Bu zeminin inşasında ise yapılan tasnifin kaynağı olarak sıklıkla geç dönem Hanefi müelliflerden Abdulhay el-Leknevi'nin (1304/1886) *er-Ref ve'l-tekmil fi'l-cerh ve'l-ta'dil* eseri gösterilmektedir. Ancak söz konusu eserde Leknevi, irca temelli tartışma özelinde Ebû Hanîfe ve Hanefi mezhebinin Mürcie ile ilişkisini ele alıp reddetmekte ve pek çok araştırmacının da dile getirdiği

lan zümredir.¹³⁸ Kendilerini Ebû Hanîfe'ye nispet eden Mâtürîdîler'in de arasında yer aldığı diğer kelâmî gruplar onun sadece fikhî görüşlerinin takipçisi iken *Tam Hanefiler* (*el-Hanefiyyetü'l-Kâmile*), Ebû Hanîfe'nin fikhî ve itikâdî görüşlerini takip eden yegane gruptur.¹³⁹ Hanefilik içerisinde bu denli farklı itikâdî eğilimlerin ortaya çıkmasını Ebû Hanîfe'den sonra Hanefilerin erken dönemde çeşitli bidat fırkalarına ayrılmış olmasına bağlayan selefi isimler, *Tam Hanefiler* dışında hiçbir kesimin Ebû Hanîfe ve iki talebesinin yolunu takip etmediklerini savunmaktadırlar.¹⁴⁰ Ancak gerçekte Ebû Hanîfe'nin takipçisi olmayan bidat fırkalar siyasî otoriteler tarafından destek görürken bu türden bir desteğe sahip olmayan *Tam Hanefilik*, başka bir ifadeyle *Sünnî* veya *Selefi Hanefilik* mağlup düşüp yok olmuştur. Hanefiliğin bünyesinde bidat fırkaların, özellikle de Muattıla'nın tesiri iyice belirince insanlar artık bidatçı Hanefilikle Sünnî Hanefiliği temyiz edemez duruma gelmişlerdir.¹⁴¹

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin de doğrudan ya da hocaları vasıtasıyla Cehmî Hanefiliğin etkisine girdiğini öne süren selefi müellifler, onun Ehl-i sünnet akâidi diye Cehmî Hanefiliğin akâidini aldığını savunmaktadırlar. Böylece önce Mâtürîdî'yi etkisi altına alan Cehmî Hanefiliğin, onun vasıtasıyla da mezhep içinde etkinlik kazandığını ileri sürerler.¹⁴² Mâtürîdî'nin, Hanefilik içerisinde özellikle Semerkand'da ciddi etkide bulunmasıyla Mâtürîdîlik, Hanefiler üzerinde tahakküm kurmuş böylece mezhep mensuplarının büyük çoğunluğu da Mâtürîdîliğe girmişlerdir.¹⁴³ Bu nedenle Mâtürîdî Hanefilere, Selefi Sünnî Hanefiler'den daha

Hanefilik içi itikadî bir farklılaşmaya işaret etmektedir. Furu ve usul (akîde)'de Hanefî olanları *el-Hanefiyyetü'l-Kâmile* olarak niteleyen Leknevi, buna karşın furuda Hanefî olmakla birlikte akîdede başka bir mezhebe mensup isimlerin de bulunduğunu ifade ederek Mu'tezilî ve Mürcii Hanefiler üzerinde durmaktadır (*er-Ref ve't-tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde (Halep: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1407), 385-386). Dolayısıyla metinde Mâtürîdî Hanefileri, *Kamil Hanefiler* dışında gösteren ya da itikadî olarak Ebû Hanîfe'nin takipçisi olmadığını ihsas ettiren bir ifade bulunmamaktadır. Bu sebeple selefi çevrelerin bu metne referansları gerçekte sadece Hanefilik içi itikadî farklılaşmaya yönelik bir işaret olarak anlaşılmalı, iddia edildiği gibi Mâtürîdîlik karşıtı bir içerik taşıdığı şeklinde değerlendirilmemelidir.

138 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/199, 268; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 556. *Tam Hanefiler* olarak nitelenen gruba ilişkin bir isim listesi de veren Muhammed el-Humeyyis, söz konusu listede şu isimleri sıralamaktadır: Züfer, İbrahim b. Tahman, Kasım b. Ma'n, Ebû Yusuf, Yahya b. Zekerîyya İbn Ebi Zâide, Muhammed eş-Şeybanî, Hafs b. Ğıyas, Ebû Süleyman Musa b. Süleyman el-Cüzcânî, Mualla b. Mansur er-Râzî, Şeddâd b. Hakim el-Belhî, Abdullah b. Davud el-Huraybî, Hişam b. Ubeydullah er-Râzî, Leys Mesavir el-Belhî, İbrahim b. Yusuf el-Bâhîlî el-Belhî, Yahya b. Eksem, Muhammed İbn Hafs ez-Zürkan, Hakem b. Ma'bed el-Huzâî, Mukatil b. Fadl el-Belhî, Ebû Cafer et-Tahâvî (*Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 557-565).

139 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/268, 2/587; Ebû Amr Hây b. Salim el-Hâyî, *et-Temyiz fi beyâni enne mezhebe'l-eşâira leyse ala mezhebi's-selefi'l-aziz*. (Kuveyt: Ğaras li'n-Neşr, 1428/2007), 165.

140 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/268.

141 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/268.

142 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/269.

143 Humeyyis, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-küllâbiyye*, 156, 167; a. mlf, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 557, 577.

fazla Cehmî, Mu'tezilî ve Mürcîî Hanefiler tesirde bulunmuştur.¹⁴⁴ Mürcîîlerin çoğu da Mâtürîdî Mürcîîler olarak tanınmışlardır.¹⁴⁵

Selefi çevrelere göre 4/10. asır ve sonrasında temel itikâdî meselelerde Mâtürîdî ve Eş'arî'yi taklit kökleşmiş, Hanefiler'in büyük çoğunluğu da bu süreçte Mâtürîdî'nin itikadını benimsemişlerdir. Böylece Mâtürîdî'nin kelâm akîdesi Ebû Hanîfe'nin izlediği selefi akîdeye galip gelmiş ve nihayet onu ortadan kaldırmıştır. Öyle ki itikatta Mâtürîdî olmayan hiçbir Hanefî kalmamıştır. Genelde durum böyle olsa da İbn Ebi'l-İz gibi Tahâvî'nin akîdesinde ortaya koyduğu akîdeyi benimseyen bazı Hanefiler de varlığını sürdürmüştür.¹⁴⁶

Mâtürîdîliğin özellikle Osmanlı döneminde sultanların desteği ve dini vazifelerin Mâtürîdî âlimlerin eline geçmesi nedeniyle pek çok İslâm beldesinde yayıldığı belirtilen¹⁴⁷ selefi müellifler, bu dönemlerde Mâtürîdîler'in, Selefiyye akîdesine şiddetli hücumda bulduklarını ve onları kötü vasıflarla andıklarını iddia ederek özellikle Arap yarımadasındaki “selefi davete” Vehhâbiyye ismini taktıklarından yakınırılar.¹⁴⁸ Mâtürîdîliğin Eş'arîlikle birlikte Suudî ülkesi hariç İslâm beldelerinin çoğunun medrese ve üniversitelerine yayılıp “musallat olduğu” ileri sürülerek günümüzde İslâm beldelerinin çoğunda artık Şafîî ve Mâlikîler'in çoğunun Eş'arî, Hanefilerin de çoğunun Mâtürîdî olduğu belirtilerek bu durumdan duyulan rahatsızlık dile getirilir. Yine pek çok üniversite ve enstitüde Eş'arîlik ve Mâtürîdîliğin üstünlük kurduğu, buralarda kelâm yönteminin, akâid derslerinin yöntemi kılındığı, hatta tevhid ilminin kelâm olarak isimlendirildiği, Mâtürîdî ve Eş'arî âlimlerin Ehl-i sünnet olarak nitelenmesine karşın selef-i salihinin Haşviyye ve Mücessime olarak anıldığından şikâyet edilmektedir.¹⁴⁹

144 Humeyyis, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-küllâbiyye*, 156.

145 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 164.

146 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 557.

147 Humeyyis, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-küllâbiyye*, 157, 167; Cühenî, *Mevsuatu'l-müeyyese*, I/98, 104.

148 Humeyyis, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-küllâbiyye*, 157.

149 Humeyyis, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-küllâbiyye*, 167, 181. Bu çerçevede selefi müellifler hakikatte Ehl-i Sünnet olmadıkları halde çoğu kesim tarafından hala Ehl-i Sünnet oldukları düşünülen Mâtürîdîlik ve Eş'arîliğe karşı dinî bir gayretle kaleme sarıldıklarını ifade ederek bu mezheplere karşı ümmeti uyarıya giriştiklerinden söz etmektedirler. Bir kısmı üniversitelerde tez olarak hazırlanan bu çalışmaların Mâtürîdîliğe yaklaşım sorunları bir yana ne düzeyde ilmi ve hakikat peşinde olduklarına dair de önemli ipuçları vermektedir. Selefi çevrelerde Mâtürîdîliğe yaklaşımın adeta klasiklerinden biri haline gelmiş olan Şemsüddin el-Efgânî'nin *Adâu'l-Mâtürîdiyye* çalışmasındaki sözleri bu hususa önemli bir misal teşkil etmektedir. O, kendi yaşadığı doğu ve kuzey beldelerinde yani Hind, Bangladeş, Pakistan, Afganistan, Türkiye ve bazı Arap ülkelerinde bu mezhebin yaygın olması ve insanların bu fasid bidat akîdeyle Allah'a kulluk etmeleri ve bunların kitaplarından ders yapıp okullarında okutmalarına dikkat çekerek bu akîde hakkında başta kendi kavmi olmak üzere herkese bilgi vermeyi amaçladığını belirtmektedir (Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, I/206). Efgânî'nin eserinin ismi de onun Mâtürîdîliğe bakışına dair zaten yeterince fikir vermektedir. Pek çok eseri Türkçe'ye de çevrilmiş olan Muhammed el-Humeyyis ise eserinde Mâtürîdî akîdesini sıradan okuyucu için kolay ve küçük bir kitapta yazarak onları bu mezhepten sakındırmak, mezhep mensuplarının da kendi düşükleri günah ve sapıklıktan dönmeleri için uyarıda bulunmayı amaçladığını ifade etmektedir (Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akide*, 12). Kimi selefiler ise Mâtürîdîlerle Eş'arîlerin gerçek akîdelerinin ortaya konulma çabasını bir cihad faaliyeti olarak görerek bu çalışmalarla dinin beyâ-

4. 3. Mâtürîdî ve Takipçilerine Yönelik Eleştiriler

Geleneğin kendisine irca edildiği kurucu imam hüviyetindeki isim Ebû Mansur el-Mâtürîdî de bu çerçevede hiç şüphesiz fazlasıyla eleştirilmektedir. Mâtürîdî'nin, takipçilerince gerçekte hak etmediği pek çok sıfatla anılarak fazlaca büyütülüp yüceltildiği ve konumunun üstüne çıkarıldığını savunan selefi çevreler, şahıslara ve işlere şeriat nazarıyla bakılmamasından kaynaklandığı ileri sürülen bu tutumun, imamları hakkında taassup gösteren mezheplerin çoğunun adeti olduğu, onların imamlarını hep bu türden içi boş sıfatlarla övdüklerinden yakınır. ¹⁵⁰ Bu çerçevede onun hakkında kullanılan *Îmâmu Ehli's-sünne* veya *Reîsu Ehli's-sünne*, ya da *Îmâmu'l-hüda* ve *Nâsıru's-sünne* gibi sıfatların kullanılmayacağı ¹⁵¹, Mâtürîdî'nin Ehl-i sünnet-i Mahza'dan olmadığı gibi onun imamı da sayılamayacağı ileri sürülür ¹⁵². Mâtürîdîlik her ne kadar genel anlamda Rafıza ve Mu'tezile'nin karşısında mutlak manada Ehl-i sünnet olsa da hususi manada Ehl-i sünnet sayılamaz. Bu sebeple Mâtürîdî de *Îmâmu Ehli's-sünne* değildir. O, sadece mütekellim imamlardan biridir. Onun akîdesi saf kelâmîyedir. ¹⁵³ Mâtürîdî'nin Cehmiyye, Mu'tezile gibi batıl fırkalara reddiyeleri varsa da o, ne *Îmâmu Ehli's-sünne* ne de *Îmâmu'l-hüda* olarak nitelenmeyi hak etmektedir ¹⁵⁴. Bu sıfatlara Mâtürîdî değil ancak Ahmed b. Hanbel gibi isimler layıktır. ¹⁵⁵

Selefilere göre Mâtürîdî hakkında dile getirilen övgü dolu lafızlar, hakikatin tersiyüz edilmesinden başka bir şey değildir. O, Hanefî fûruunda büyük bir âlim olsa da derin bir kelâmcı, Allah'ın sıfatlarının tefvizi ile tatili ve nasların tahrihi arasında menhec benimseyen biridir. Hadis ilmi ve Ehl-i sünnet mezhebinden, sıfat konusunda da özellikle Ebû Hanîfe'den uzak biridir. ¹⁵⁶ O, sadece kelâm ve tevil önderlerinden bir mütekellimdir. ¹⁵⁷ Zaten mütekellimler, kitap ve sünnet yolunu terk ederek Müslümanların akâidini ifsad etmişlerdir. Mâtürîdî de bunlardan biridir. ¹⁵⁸ O, Cehmiyye'nin usûlünü takip eden ve İbn Küllâb'ın (240/854) yoluna uyanlar arasında yer alır. ¹⁵⁹

ni, şüphenin ortadan kaldırılması ve Ehl-i Sünnet'in görüşünün açıklanması sağlanmakta, böylece cihad türlerinden en büyüğü gerçekleştirilmektedir (Gâmidî, *Nakdû akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*, 7).

150 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/261; Ahmed b. Avazullah el-Lüheybî el-Harbî, *el-Mâtürîdiyye: dirâse ve takvîm* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1413/1992), 99.

151 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/263.

152 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/278.

153 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/263.

154 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 52, 262-263; a. mlf, *Cuhûdu'l-ulemai'l-Hanefiyye*, 128.

155 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/235, 263, 278.

156 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/262-263.

157 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/235; Avacî, *Fırakun muasıra*, 1228.

158 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/235.

159 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/241-242.

Mâtürîdiler'in İmam Mâtürîdî'yi ihmal etmiş olmalarına rağmen akâid meselelerinde ona tabi olup şaşılacak şekilde onun akâidine sınıksız yapışıp savunduklarını belirten selefî müellifler, bu tutumu onun sanki günahattan korunmuş (masum) biri olarak görülmesi olarak yorumlamaktadır.¹⁶⁰ Öyle ki onun kabrinin de saygı duyulan bir yer oluşuna işaret edilerek söz konusu durumun şeriat ve selefin uygulamasına aykırı olduğu savunulur.¹⁶¹

Mâtürîdî'ye yönelik eleştirileri özellikle onun kelâmî kimliği üzerinden dile getiren selefî çevreler, Mâtürîdî'nin tevhid konusunun çoğunda asıl kaynak olarak nakli değil aklı aldığını savunmaktadırlar. Onlara göre Mâtürîdî, naklî delilleri zannî ve zahîrî olarak alırken aklî delilleri kati olarak görmüş; aklî delille naklî delil çakıştığına aklı olanı, kati olduğu iddiasıyla öne almıştır.¹⁶²

Onun istiva ve uluvla ilgili naslara mecazî manalar vererek tevil etmesi de eleştiri konusu yapılarak söz konusu tevilin hakikatte tahrif olduğu, oysa selefin bu sıfatları tevil etmeden olduğu gibi kabul ettiği ve doğru olanın da bu olduğu savunulur.¹⁶³

Selefî çevreler, İmam Mâtürîdî'yi, Allah'ın varlığını ispat için aklî deliller kullanıp çıkarımlara başvurması, bu hususta hudus delilini kullanması, imanı sadece tasdik olarak tanımlaması, Yüce Allah'ın görülmesinin cihetsiz gerçekleşeceğini savunması, Yüce Allah'ın kelâmının hakikatte işitilemeyeceğini belirtmesi, naslarda geçen gelme, gitme, istiva, uluv sıfatlarını tevil etmesi ve bunlara zahir mana vermeyi çirkin görmesi, peygamberden herhangi bir sürçmeye dahi tanık olunmadığını savunması gibi pek çok konuda tenkit ederek Kur'ân ve sünnet naslarıyla Ebû Hanîfe'nin yaklaşımına aykırı görüş benimsemekle suçlamaktadırlar.¹⁶⁴

Mâtürîdî'nin eserleri de bu süreçte selefî çevrelerin hışmına uğramıştır. Onun *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinin kimi kaynaklarda *Te'vilâtü Ehli's-sünne* olarak isimlendirilmesine karşı çıkılmakta, eserin tefsirden ziyade bir kelâm eserine benzediği savunulmaktadır. Zira eserin basit bir incelemede dahi kelâm ilminin metodunu takip ettiğinin hemen anlaşılacağı ve sıfatların çoğunun tatili ve nasların da tahrifiyle dolu olduğu ileri sürülmektedir. Bu özelliği sebebiyle de

160 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/261.

161 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/239. Efgâni, teracim kitaplarının çoğunda görülen, birinin kabrinin ziyaret edilip teberrük edilmesinin şeriata ve selefin yoluna aykırı olduğunu, teberrükün ancak Allah'ın isimleri ve şeriatla gelen sıfatlarıyla olabileceğini söyleyerek kabre, ağaca, taşta ve benzeri şeylere teberrükün müşriklerin adeti olduğunu aktarmaktadır (Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/239).

162 Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akide*, 13-14.

163 Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akide*, 23, 24-25; a. mlf, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 529.

164 Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akide*, 35-37, 39, 52; a. mlf, *Hıvar maâ Eş'ariyyîn*, 91; a. mlf, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 529, 535-538, 548; 552; Hâyî, *et-Temyîz*, 164-165.

eserin *Tahrifâtü Ehli'r-rediy ve Te'vilâtü Ehli'l-bida'* olarak nitelenmesinin daha uygun olduğu savunulmaktadır.¹⁶⁵ Dolayısıyla sözü edilen teviller de Cehmiyye mezhebinden alınan ve gerçekte tahrif ve tatillerden ibarettir. Buna rağmen eser, gerçek ismi dışında süslenerek böyle isimlendirilmiştir.¹⁶⁶

Eserde hadis ilmi ile rivayetin olmadığı, sıfat ve iman gibi hususlarda selef-i salihinin görüşünün değil kelâm ehlinin yolunun izlendiği de savunulmaktadır.¹⁶⁷ Onun eserinde Kur'ân naslarını, özellikle de sıfatla ilgili ayetleri Cehmiyye'nin yaklaşımıyla tevil ettiği, oysa tevilin Hz. Peygamber ve sahabe devrinde olmayan, Mu'tezile ve Cehmiyye aracılığıyla Yahudilik ve Hristiyanlardan alınan ve selef-i salihinin hiçbir şekilde kabul etmediği bir bidat olduğu ileri sürülmektedir.¹⁶⁸ Mâtürîdî gibi Mecusilik, Yahudilik, Hristiyanlık, Karmatilik, Şiilik, Cehmiyye ve Mu'tezile gibi gruplara reddiye yazarak İslâm'a destek olmuş birinin selefi akîdeden milim dahi olsa sapmama beklentisi bu çerçevede dile getirilmektedir.¹⁶⁹

Mâtürîdî'nin *Kitâbu'l-Tevhîd*'i de aynı şekilde eleştirilere maruz kalmıştır. Bu çerçevede eserin çoğunlukla *hâlikiyye* ve *rubûbiyye* tevhidi ile birazcık *isim ve sıfat* tevhidinden bahsetmekle yetindiği; peygamberlerin kendisi için gönderildiği, kitapların da kendisini tahkik için indiği, nebi ve resullerin tevhidi, *hâlikiyye*, *rubûbiyye* ve *esma ve sıfat* tevhidlerini içeren asıl tevhid olan *tevhîdu'l-ibâde*'den ise kelâm ehlinin adeti olduğu üzere hiç söz etmeyip aksine sıfatların çokça tatili ve nasların da tahrifinin bulunduğu bir eser olarak nitelenmektedir.¹⁷⁰ Bu noktada Mâtürîdî'nin de diğer mütekellimler gibi tevhidin içeriğine onda olmayan tenzihin ispatı ve teşbihin reddi yoluyla sıfatların tatiline ve nasların tahrifine düştüğü savunulmuştur.¹⁷¹ Onun *Kitâbu'l-Tevhîd*'ine bakanlar, onun bir felsefe, mantık ve kelâm eseri olduğunu anlayacaklarını belirten selefi müellifler, eserin sıfatların tatili ve nasların tahrifiyle dolu olduğunu, bu sebeple hakikatte tevhid kitabı (*Kitâbu'l-Tevhîd*) değil aksine şeri nasların tatil edildiği bir kitap (*Kitâbu ta'til li'n-nusûsi's-şeriyeye*) olduğunu öne sürerler.¹⁷²

Eserlerinin bu türden niteliklerinin Mâtürîdî'nin akîdesinin kaynaklarının tespiti ile anlaşılabileceğini savunan selefi müellifler, bunu genelde Cehmiyye, Mu'tezile, Mürcie, Küllâbiyye ve Eş'ariyye gibi mezheplerle ilişkilendirerek

165 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/52, 259; Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akide*, 31.

166 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/259.

167 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/257.

168 Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-Akide*, 30-31; a. mlf, *Ebü Hanife'nin İtikat Esasları*, 533; Cühenî, *Mevsuatu'l-Müeyyessere*, 1/96, 100.

169 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/257.

170 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/260; Cühenî, *Mevsuatu'l-müeyyessere*, 1/96.

171 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/260; Cühenî, *Mevsuatu'l-müeyyessere*, 1/96.

172 Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akide*, 30; a. mlf, *Ebü Hanife'nin İtikat Esasları*, 532.

açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle Mâtürîdî ve takipçileri sıklıkla bu niteliklemlerle de anılmaktadır.

Mâtürîdî'nin akîdesini Ebû Hanîfe'ye muhalif ve Sünnîlik dışı olarak nitelleyen selefi çevreler, onu Ebû Ca'fer et-Tahâvî ile kıyaslama yoluna giderek ikisini tümüyle farklı çizgilere yerleştirmektedirler. Bu hususta Mâtürîdî'nin akîdesinin kaynağı hususunda farklı iddialar söz konusu olmasına rağmen kesin olan şeyin onun asla Ebû Ca'fer et-Tahâvî ile bir ilgisinin ve benzerliğinin olmayacağıdır.¹⁷³ Bu, her iki ismin birbiriyle görüşmüş olmasının mümkün görülmemesinin ötesinde Mâtürîdî'nin akîdesinin Tahâvî'nin akîdesiyle herhangi bir bağının olmamasıyla açıklanmaktadır. Zira Mâtürîdî'nin akîdesi müteahhir Eş'ariyye gibi Cehmiyye, Mürcie, Mu'tezile tesirinde ve hatta onlara tabi iken Tahâvî'nin akîdesi ise genel olarak Sünnî Selefi olarak nitelenmektedir.¹⁷⁴

Mâtürîdî'nin Sünnîlik dışı görülen akîdesinin henüz selef çizgisine iltihak etmediği aşamadaki Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ile paralelliğine dikkat çekilmekle birlikte iki isim arasında doğrudan bir etkilenmenin varlığı ise reddedilmektedir.¹⁷⁵ Ancak burada önemli bir ortak isim olarak İbn Küllâb'a atıf yapılmakta fakat buna rağmen Mâtürîdî'nin doğrudan İbn Küllâb'dan da istifade etmiş olabileceği ihtimali kabul edilmemektedir. Bunun yerine söz konusu etkilenmenin İbn Küllâb'ın eserleri veya talebeleri yahut da Mâtürîdî'nin hocalarının İbn Küllâb veya takipçilerinden bir şeyler almış olma ihtimaline vurgu yapılmaktadır. Mâtürîdî'nin kelâm-ı nefsi ile sıfatlara ve imana ilişkin pek çok hususta İbn Küllâb'ın görüşleriyle benzeştiği, zaten Mâtürîdî ve Eş'arî'nin de İbn Küllâb'ın görüşlerini yaydığı, takipçileri olan Mâtürîdî ve Eş'arîler'in de Küllâbiye'nin usûlünü takip ettikleri sıklıkla ileri sürülmektedir.¹⁷⁶

Mâtürîdî'nin bir kısmı İbn Küllâb kaynaklı olan akîdesinin dışında ilim tahsil ettiği hocaları, hocalarının hocaları ve hatta bunların akran çevreleri de kaynaklardaki bir kısım olumsuz nakillere dayanılarak eleştirilmektedir. Bu çerçevede söz konusu isimlerden bazılarının hadiste zayıf ya da tanınmayan isimler oldukları, bazılarının vera ve fıkıh ilmindeki parlaklığına rağmen mukallit ve mutaassıp oldukları, hadis ve ehli ile ilgilerinin bulunmadığı belirtilerek bunların talebeleri üzerindeki kötü tesirlerinin kaçınılmaz olduğu, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin de bu talebelere biri olduğu belirtilir.¹⁷⁷

173 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/264.

174 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/265, 442-43; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 574; Cühenî, *Mevsuatu'l-müeyyessere*, 1/103, 104, 105.

175 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/265, 266.

176 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/267; Gâmidî, *Nakdû akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*, 27; Cühenî, *Mevsuatu'l-müeyyessere*, 1/104; Humeyyis, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-Küllâbiyye*, 170, 181.

177 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/246-247, 250.

Aynı tutum Mâtürîdî'nin talebeleri hakkında da gösterilerek bunların da bazılarının meçhul, bazılarının fıkıh ve kelâm âlimlerinden olduğu, bazılarının da kelâm ve tasavvuf bidatlerini bir araya getirdikleri ve kelâm ehliyle birlikte oldukları belirtilerek hocaları Ebû Mansûr el-Mâtürîdî gibi hadis ve ehliyle bir bağlarının bulunmadığı iddiasıyla eleştirilmektedir.¹⁷⁸

Bu tutumu hemen hemen İmam Mâtürîdî'nin tüm takipçilerine şamil kılan Selefi çevreler, bir bütün olarak Mâtürîdî'ye mensuplarını kelâm ilmiyle iştiğal etmeleri ve onu yüceltmeleri, kula gerekli ilk şeyin şehadet olduğuna ilişkin selefîn tespiti dışında şeyler söylemeleri, tevhid tasniflerinin yetersiz oluşu, fitratta zaten var olan rubûbiyet tevhidine haddinden fazla önem vermeleri, Allah'ın varlığını hudus ve kıdem deliliyle ortaya koymaları, genel olarak sıfat, özel olarak da tekvin ve kelâm sıfatı anlayışları, kelâm-ı nefsi görüşünü savunmaları, Yüce Allah'ın vech, yed, istiva, nüzul, gazap, uluv, fevkiyet vs. sıfatlarını red ya da tatil ettikleri, O'na naslarda geçmeyen sâni', kadîm, zât gibi sıfatlar nispet ettikleri, ruyetullahın fevkiyyet olmadan ve cihetsiz gerçekleşeceğini savunmaları, bazılarının ruyeti gözle görmek değil de ilim, idrak, manevi görme şeklinde yorumlamaları, imanı sadece tasdik olarak tanımlamaları, ameli imanın tanımı dışına çıkarmaları, imanda artma ve eksilmeyi reddetmeleri gerekçesiyle şiddetle tenkit etmişlerdir.¹⁷⁹

Öyle ki Mâtürîdîler, ilahiyat bahislerinde kaynak olarak nakli değil aklı esas aldıkları, tevhid bahislerinden akli delilleri nakli delillerin önüne geçirdikleri, aklı asıl nassı da ona tabi kıldıkları, Kitap ve sünnet delillerini ya reddettikleri ya da tahrif ettikleri, zayıf hadisleri sahih gösterdikleri buna karşın mütevatir hadisleri reddettikleri, âhâd hadisleri dikkate almadıkları şeklindeki suçlamalara maruz kalmış;¹⁸⁰ bu nedenle Mâtürîdîler'in nasları en fazla tahrif edenler oldukları ve naslara ilişkin menheclerinin de Ehl-i sünnet'in menhecine muhalif, batıl ve fasid olduğu ileri sürülmüştür.¹⁸¹

Bütün bunlarla birlikte Mâtürîdîler'in sahabilere ilişkin mesela fazilet sıralamasıyla aralarındaki tartışmaları içtihadı hamledip hiçbirinden yüz çevir-

178 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/255.

179 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 203-204, 533, 539-540, 542-547, 549; a. mlf, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akîde*, 40-42, 46-49, 52; a. mlf, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-kuillâbiyye*, 161-163, 164; a. mlf, *İtikadu eimmeti's-selef*, 145, 153, 172-176; a. mlf, *Hıvar maa Eş'ariyyîn*, 50, 51, 69, 91-92, 93-103, 104-107, 111-147, 148-152; Harbî, *el-Mâtürîdiyye*, 362-63; Cühenî, *Mevsuatu'l-müeyyessere*, 1/100-102; Avacı, *Fırakun muasıra*, 1229, 1236-39; Abdurrezzak b. Abdilmuhsin el-Bedr, *el-Kavlü's-sedîd fi'r-red ala men enkere taksîme'l-tevhid* (Demmam-Kahire: Dâru İbni'l-Kayyim-Dâru İbn Affan, 1422/2001), 107.

180 Humeyyis, *Hıvar maa Eş'ariyyîn*, 50; a. mlf, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-kuillâbiyye*, 158-159; a. mlf, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 521; Muhammed b. Salih el-Useymin, *Takrîbü'l-Tedmürîyye* (S. Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzi, 1419), 24; Avacı, *Fırakun muasıra*, 1236; Cühenî, *Mevsuatu'l-müeyyessere*, 1/99-100.

181 Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 543; a. mlf, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-kuillâbiyye*, 159; Cühenî, *Mevsuatu'l-müeyyessere*, 1/99.

memeleri, imameti otuz yıl kabul edip şartları arasında Kureyşliği gerekli görmeleri, imamı masum kabul etmemeleri, iyilik sahibi ya da fâcir olsun hepsinin ardında namaza durmaları, bütün fiillerin Allah tarafından yaratıldığı şeklindeki kader görüşünü benimsemeleri; Hz. Peygamber'in mucizeleri, Kur'an'ın icazı türünden nübüvvet müteallık görüşleri, ahiret ve bununla ilgili haşr, neşr, berzah, cennet, cehennem, sırat, mizan, şefaathat kabulleri ve büyük günah sahibini tekfir etmemeleri gibi fikir ve yaklaşımlarında Ehl-i sünnet'e muvafık oldukları da yer yer belirtilmektedir.¹⁸²

4. 4. Mâtürîdîliğin Ehl-i Sünnet'ten Olmadığı İddiası

Selefi çevreler işaret edilen ortak ve benzer itikâdî kabullere rağmen Mâtürîdîliği Ehl-i sünnet içerisine dâhil etme hususunda isteksizdirler. Bu ortak kabullere rağmen daha önce dikkat çekilen bidat fırkalarından alınan pek çok itikâdî görüşün, Mâtürîdî'yi ve Mâtürîdî Hanefîleri, Ehl-i sünnet içerisinde zikretmeye mani olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede selefi çevreler, selefin sıfatlara ilişkin kabullerini teccim ve teşbihe düşmekle niteleyen Mâtürîdîler ve onlarla birlikte Eş'arîler'in Ehl-i sünnet olarak nitelenmesine karşı çıkmaktadırlar.¹⁸³ Her iki ekolün, bidatçı ehl-i ehva ve mezzum kelâm ehli olduğu, itikâdî açıdan da fasık oldukları savunularak Ehl-i sünnet'e nispetleri doğru görülmemektedir.¹⁸⁴

Bu nedenle selefi müellifler Ehl-i sünnet'in çerçevesi hususunda bir kategorizasyon yapmayı tercih etmekte ve dışı doğru genişleyen halkalar halinde Ehl-i sünneti, özel/saf (Ehlü's-Sünneti'l-Has/Ehlü's-Sünneti'l-Mahza) ve genel (Ehlü's-Sünneti'l-Âmm) olarak derecelendirmektedirler.

Mâtürîdîler ve benzeri olan Eş'arîler¹⁸⁵ yukarıda işaret edilen bir kısım görüşlerdeki mutabakatlarına rağmen bidat ehli fırkalara ait pek çok görüşü de

182 Humeyyis, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-kuillâbiyye*, 159, 160-161, 163; a. mlf, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 549, 553, 554; Cühenî, *Mevsuatu'l-müeyyese*, 1/102, 103.

183 Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akide*, 9; Muhammed b. Salih el-Useymin, *Şerhu'l-Akide'ti'l-Vâsiyye*, thk. Sa'd Fevaz es-Sumeyl (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzi, 1419), 53.

184 Ğâmidî, *Nakdû akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*, 60.

185 Selefi çevreler genelde Mâtürîdîlik ve Eşarîlik arasındaki bir kısım ihtilaflara değinmelerine rağmen her ikisini de aynı kelâmî çizgiyi ve yöntemi takip eden ve aynı akîdeyi benimseyen fırkalar olarak görmektedirler (Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/264, 415; Ğâmidî, *Nakdû akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*, 99, 561; Humeyyis, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-kuillâbiyye*, 154). Bu nedenle çağdaş selefi metinlerde Mâtürîdîlik ve Eşarîlik çoğu zaman birbirine benzeyen, Ehl-i Sünnet dışı, kelâm ehli bidat bir fırka olarak nitelenerek birlikte zikredilerek tenkit edilmiştir. Bu sebeple bu iki mezhepten sadece birini hedef aldığını ihlas ettiren çalışmaların içerisinde aynı çizgide olduğu varsayılan diğer mezhebe yönelik tenkitlere de sıklıkla rastlanmaktadır. Bundan dolayı eser isimlerinde Eşarîlik zikredilmiş olmasına rağmen şu eserlerde yer yer Mâtürîdîlik karşıtı değerlendirmelere de rastlanmaktadır: Halid b. Abdüllatif b. Muhammed Nur, *Menhecü ehli's-sünne ve'l-cema ve menhecü'l-eşâira fi tevhidillahi teala* (Medine: Mektebetü'l-Ğurebai'l-Eseriyye, 1416/1995); Abdurrahman b. Salih Mahmud, *Mevkifu İbn Teymiyye mine'l-Eşâira* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1415/1995); Tefvîk Ulvan, *Nakdû akâidi'l-Eşâira fi kitâbi menahili'l-irfân*, (Riyad: Dâru Belensiyye, 1422); Faysal b. Kazar el-Câsim, *el-Eşâira fi mizâni ehli's-sünne* (Kuveyt: el-Meberretü'l-Hayriyye, 1428/2007); Sefer el-Havali, *Menhecü'l-Eşâira fi'l-Akide* (b.y, Dâru Menabiri'l-Fikr, ts); Ebû'l-Eşbal Ahmed el-Mısrî, *et-Ta'likâtu'l-Müfide ala Risâleti Menhecü'l-Eşâira fi'l-Akide*. (S.

benimsemiş olmaları ve bu görüş üzere bulunmayı sürdürmeleri sebebiyle Kitap ve Sünnet yolundaki selefın ve onlara tabi olanların benimsediği dosdoğru yoldan sapmış görülmektedirler. Bu niteliği sebebiyle Mâtürîdilik, bazı doğru görüşle-riyle birlikte pek çok bidat fikri de benimseyen, bünyesinde hak ve batıl sözlerin olduğu, sünnete muhalif bir taife olarak nitelenir.¹⁸⁶ Onlar hak olan şeyleri Ehl-i sünnet olan Selefi Hanefiler ve başkalarından alırken irca, sıfatların tatili, *hal-ku'l-Kur'ân* ve haberi sıfatların nefyi gibi batıl fikirlerini Cehmiyye ve Mu'tezile'den almakla suçlanırlar.¹⁸⁷ Mtrdiler'in bu niteliği "... salih amele başka bir kötü amel karıştırdılar. Umulur ki Allah onların tevbelerini kabul eder. ..." (et-Tevbe 9/102) ayetiyle ilişkilendirilir.¹⁸⁸ Bu sebeple kimi selefiler, Mâtürîdilik ve benzerlerinin ne mutlak olarak Ehl-i sünnet ne de mutlak olarak Ehl-i sünnet dışı olduklarının iddia edilebileceğini savunmaktadır.¹⁸⁹

Mtrdiliğin bazı sıfatlar ve kader konusuyla semiyyat bahisleri, imamet ve sahabilere dair konularda Haricilik ve şia'ya göre Ehl-i sünnet oldukları ancak saf Ehl-i sünnet söz konusu olduğunda Mtrdiliğin de Ehl-i sünnet sayılmayacağı belirtilmektedir. Zira Ehl-i sünnet'in hem genel hem de özel manası vardır. Genel manada Ehl-i sünnet'e bidatçi pek çok fırka dâhil edilebilse de özel manada Ehl-i sünnet'e, *Ehl's-Sünneti'l-Mahza* dışında hiçbir kesim dâhil değildir. Söz konusu *Ehl's-Sünneti'l-Mahza* ise selef-i salihin ile bugüne değin onlara güzellikle tabi olanlardan başkası değildir.¹⁹⁰ Bu açıdan Mâtürîdilik ve Eş'arilik, mutlak olarak şiilik karşısında kullanılması durumunda Ehl-i sünnet'e dhildirler. Yoksa onların Ehl-i sünnet oldukları iddiası batıldır. Onlar, bidatçi bir kelâm fırkası olup kible ehлиндendirler ancak *Ehl's-Sünneti'l-Mahza* ile bir ilişkileri bulunmamaktadır.¹⁹¹ Mtrdiliği Ehl-i sünnet dışı bidat ehli bir fırka olarak gören Selefi çevreler bu mezhebin, kitap ve sünnete iman edenlerin mezhebi olamayacağını aksine kitap ve sünneti oyun edinenlerin mezhebi olduğunu dile getirmekten de çekinmezler.¹⁹²

Selefi çevrelere göre Mtrdiliğin naslara yaklaşım yöntemi, fasid ve batıldır. Zira onlar aklı asıl, nassı da ona tabi kılmış, nasları akıllarına muhalif gr-

Arabistan-Mısır: Dâru'l-Mevedde-Dâru't-Te'sil, 1429/2008).

186 Harbî, *el-Mâtürîdiyye*, 511; Humeyyis, *el-Mâtürîdiyye rebibet'l-küllâbiyye*, 167; Cühenî, *Mevsuatu'l-myessere*, 1/103.

187 Efgânî, *Adu'l-Mâtürîdiyye*, 1/268; Cühenî, *Mevsuatu'l-myessere*, 1/103.

188 Hyi, *et-Temyîz*, 254.

189 Hyi, *et-Temyîz*, 254.

190 Efgânî, *Adu'l-Mâtürîdiyye*, 1/444.

191 Efgânî, *Adu'l-Mâtürîdiyye*, 1/433, 440, 446, 3/349; Ėâmidî, *Nakdû akdi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*, 8.

192 Efgânî, *Adu'l-Mâtürîdiyye*, 2/23.

düklerinde ya tevile tabi tutmuş yahut da onu reddetmişlerdir.¹⁹³ Mâtürîdî yöntemle selef yönteminin karşılaştırılması durumunda Mâtürîdîler'in selefî değil kelâmın yolunu takip ettiklerinin anlaşılacağını belirten Selefî çevreler, selefî Kitap ve sünnet naslarının delalet ettiği sıfatları kabul edip rey ve tevillerle haddi aşmayı nasları da tatil ya da ihmal etmezken Mâtürîdîler'in bu yoldan uzaklaşp aklı esas aldığı ve onu nassın önüne geçirerek nasları aklî tevillerle yorumladıklarını ileri sürerler.¹⁹⁴ Bu açıdan Mâtürîdîlik ve benzerleri Ehl-i sünnet değil tevil, tatil ve bidat ehli olup selef ve Ehl-i sünnet'e muhalefetleri sebebiyle bidat ehlidirler.¹⁹⁵

Mâtürîdîlik, Ehl-i sünnet mezhebi olarak görülmeyip kelâmcıların yöntemini esas alan, naslara aykırı hükümler ortaya koyan, ümmetin selefînin benimsediği yöntemden açık şekilde saparak Mu'tezile, Cehmiyye ve Mürchie gibi fırkaların görüşlerini benimseyen bidat ehli bir kelâm fırkası olarak görülmelidir.¹⁹⁶ Mâtürîdîlik, *Ehlu'l-Tevhid ve's-Sünne* değil, *Ehlu'l-Bida'* ve *'l-Fiten*'dir.¹⁹⁷ Onların Ehl-i sünnet ve fırka-i naciye oldukları iddiası da sahih değildir. Onların yöntem ve usûl itibarıyla selef-i salihin ile de bir ilgileri bulunmamaktadır.¹⁹⁸

Yüce Allah'ın pek çok sıfatını hükümsüz bırakmakla suçlanan Mâtürîdîler'in ne selefle ne de Ebû Hanîfe ile bir ilgisinin bulunduğunu, tevil konusunda da selef muhalif oldukları savunulmaktadır.¹⁹⁹ Mâtürîdîler'in imana ilişkin kabulleri sebebiyle de aşırı Mürchie'den oldukları, selefî akîdesinden hiçbir şey taşımadıkları ileri sürülerek "bütün bunlara rağmen onların nasıl olur da Ehl-i sünnet'ten sayılacakları" sorusu yöneltilir.²⁰⁰

Mâtürîdîler her ne kadar kendilerini Ehl-i sünnet olarak isimlendirseler de selefîlere göre tuttıkları menhec Hz. Peygamber'in ve sahabenin tuttuğu yol olmayıp aksine usûlu'd-dîn'in pek çok konusunda onların kabullerine aykırıdır. Selef, Allah'ın kitabı ve sünnet yolunu tutmuşken Mâtürîdîler ve benzerlerinin asıl amacı Kur'ân ve iman değil şeyhlerinin ibda ettiği usûldür. Tevhidi, sıfatları, kaderi, imanı ve diğer konuları hep bu usûl üzere açıklamış olmalarına rağmen

193 Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akîde*, 16.

194 Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akîde*, 32.

195 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 2/418; Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akîde*, 21. Gâmidî, Mâtürîdîlik ve Eş'arîîği tenkit ettiği çalışmasının sonunda çalışmada ele aldığı noktaları özetleyen ve Mâtürîdîlerle Eş'arîilerin Ehl-i Sünnet'e muhalif olduğunu öne sürdüğü yaklaşık 144 madde bulunduğunu belirterek bunları sıralamaktadır (Gâmidî, *Nakdii akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*, 561-572).

196 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/12; Harbî, *el-Mâtürîdiyye*, 135, 509-510; Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akîde*, 62-63; a. mlf, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-Küllâbiyye*, 156, 168; Salih b. Abdilaziz Âlu's-Şeyh, *Şerhu'l-Akîdeti'l-Tahâviyye*, 1/39-40; Gâmidî, *Nakdii akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*, 8.

197 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/280.

198 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/433.

199 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/441.

200 Efgânî, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/442-43; Humeyyis, *Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 418, 549.

hala Kur'ân üzere olduklarını zannetmektedirler.²⁰¹ Oysa onlar, Ehl-i sünnet'e muhalif olan diğer fırkalar mesabesinde dirler.²⁰²

Mâtürîdî ve Mâtürîdîliğin akîdesinin büyük ölçüde Cehm b. Safvan (128/746) ve Cehmiyye'ye dayandığı savunularak mezhebin pek çok görüşünün de oradan alındığı sıklıkla dile getirilmektedir.²⁰³ Bu açıdan Mâtürîdî Hanefîler aslında Sünnî olmayıp Cehmiyye'den türemişlerdir.²⁰⁴ Mâtürîdîler, mezhepdaşları Eş'arîlerle birlikte ilk Cehmiyye'nin öğrencileri, Mu'tezile mezhebinden kopma ve Mürcie'nin fikirlerini taşımaktadırlar.²⁰⁵ Onlar, Eş'ariyye, Kerramiyye ve Cehmiyye ile birlikte Mürciî gruplardandır.²⁰⁶

Bu durumda Cehmiyye lafzının Mâtürîdîliği de içine alacak şekilde kullanılmasını mümkün gören selefi çevreler, Cehmiyye lafzıyla Muattıla'nın kasdedildiğini, bu durumda ister ilk Cehmiyye isterse de Mu'tezile, Eş'ariyye ve Mâtürîdîyye olsun hepsinin aynı manaya geldiğini savunurlar. Zira bunu pek çok âlim yaptığı açıklamalarla ortaya koymuş, istivanın gerçek anlamını tevil ya da inkâr edenin, Allah'ın sıfatlarını nefyedenlerin, Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunanların ve Allah'ın ahirette görülmeyeceğini iddia edenlerin cehmî olduğunu, bu nakiller göz önünde bulundurulduğunda Mâtürîdîler için de Muattıla ve Cehmiyye lafzının kullanılabileceğini ileri sürerler.²⁰⁷

Mâtürîdîlikle Mu'tezile arasındaki ihtilafın da aslında lafzi olduğunu savunan selefi müellifler, Mâtürîdîler'in marifetullah konusunda Mu'tezile'nin mukallitleri olduğunu, Allah'ın varlığını ispat etme metodu olarak kullandıkları hudus ve kıdem delilini de yine takipçisi oldukları Mu'tezile'den aldıklarını iddia ederler.²⁰⁸

Allah'ın kelâm sıfatını hükümsüz bırakma, nasların tahrifi ve Kuran'ın mahlûk olduğu hususunda Mâtürîdîler, Eş'arîler, Mu'tezile ve Cehmiyye'nin aslında görüş birliği içinde oldukları, aralarında herhangi bir fikir ayrılığının da bulunmadığı savunulmaktadır.²⁰⁹ Mâtürîdîlik, Eş'arîlik ve Mu'tezile'nin menhecileri asıl itibarıyla aynı olup bunun nedeni hepsinin akîde konusunda aklı esas almalarıdır. Bu ise mezmum kelâm ilminin aslı olup bu yola başvuranlar kitap ve

201 Harbî, *el-Mâtürîdiyye*, 509-511.

202 Humeyyis, *el-Mâtürîdiyye rehbîbetü'l-küllâbiyye*, 167.

203 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/269-270, 271, 272, 277; 2/68.

204 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/304.

205 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/440.

206 Ensari, *el-Mecmûa*, 2/521.

207 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/445, 446.

208 Harbî, *el-Mâtürîdiyye*, 502; Humeyyis, *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akide*, 42; a. mlf, *Ebü Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 205.

209 Efgâni, *Adâu'l-Mâtürîdiyye*, 1/440; Humeyyis, *İtikadu eimmeti's-selef*, 258.

sünnetin naslarından yüz çevirip onları makula tabi kılmaktadırlar. Bu özellikleri sebebiyle üç mezhep arasında fark bulunmadığı öne sürülmektedir.²¹⁰

Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik içine düşmüş oldukları bu bidatler sebebiyle Muatıla, Cehmiyye, Mürcie, Cebriyye (sadece Eş'arîler), Mütekkellimin, Küllâbiyye, Akliyyûn, Sûfiyye, el-Kubûriyyetü'l-Müşrike, Mütefelsife olarak anılabilirler.²¹¹ Bununla birlikte Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik, Cehmiyye, Mu'tezile ve benzerlerine göre şer bakımında daha az, tehlike bakımından da daha hafiftirler. Ancak yine de Ehl-i sünnet'e muhalif oldukları meselelerde onlardan sakınmak gerekir. Onların Ehl-i sünnet ve'l-Cemaat'ten oldukları iddialarına karşı da ihtiyatlı olunmalıdır.²¹²

Ehl-i sünnetle ilişkisi reddedilen ve bidat bir fırka olarak nitelenen Mâtürîdîlik hakkında selefi çevrelerden kimileri, ilişkinin kesilmesi ya da imkân ölçüsünde asgari düzeye çekilmesi gerektiğine yönelik bir tutum önerirler. Bu çerçevede kimi çalışmalarda Eş'arîlerle birlikte Mâtürîdîler'in dinî konumu da tartışılmakta ve söz konusu mezhep mensuplarının küfürle itham edilip edilmeyecekleri, lanetlenip lanetlenmeyecekleri, kendilerinden uzaklaşıp uzaklaşılmayacağı, arkalarında namaz kılınıp kılınamayacağı, cenazelerine iştirak edilip edilmeyeceği gibi bir kısım meseleler tartışılmaktadır.²¹³ Buna göre bazıları Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye mensuplarının tekfirini, onların dinden (millet) çıkıp kâfir olduklarını, ehl-i kiblede de olmadıklarını savundukları belirtilirken bazılarının ise Eş'arîler'in ve Mâtürîdîler'in kible ehlinden olup müslüman oldukları, her ne kadar uluvvu inkâr, imanı sadece kalpte görmek gibi küfür sözleri bulunsa da tekfir edilmelerinin caiz olmadığını savunduklarını aktarmaktadırlar.²¹⁴ Eserinde konuyu değişik yönleriyle ele alan Ğamidi'ye göre Allah bilir ancak Eş'arîler ve Mâtürîdîler kâfir değillerdir, Muhammedî ve İbrahimî dinden de çıkmamışlardır; her ne kadar bidatçi sapık olsalar da müslüman kible ehlidirler.²¹⁵ Ancak bununla birlikte yazarın, onlardan uzak durmayı doğru bulan bir tutum takındığı dikkatten kaçmamaktadır.²¹⁶

Sonuç

Son şeklini mezhepler arası çekişmelerin ardından alt mezhebi aidiyetlerin daha geniş ve kapsamlı bir yapı içerisinde eriyip adeta toplumsal bir uzlaşımın

210 Harbî, *el-Mâtürîdiyye*, 135-136.

211 Ğamidi, *Nakdû akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*, 30.

212 Humeyyis, *el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-Küllâbiyye*, 167-168.

213 Ğamidi, *Nakdû akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*, 76-81.

214 Ğamidi, *Nakdû akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*, 76-77.

215 Ğamidi, *Nakdû akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*, 78.

216 Ğamidi, *Nakdû akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*, 80.

yansıması olarak almış görünen Ehl-i sünnet, günümüzde mezhep aidiyeti etki- siyle kimi kesimlerce tekeline alınıp kimseyle paylaşılmak istenmeyen bir unsura dönüşmüştür. Selefi çevrelerin başını çektiği bu tekelci tutum, kendisi dışındaki hemen bütün oluşumları hedef alan bir söylemi bünyesinde barındırmaktadır. Selefi çevrelerde üretilen eserlerin neredeyse tamamında egemen olan bu söylem, dini bir duygu ve cihad heyecanıyla her platformda yoğun şekilde icra edilmektedir.

Geleneksel olarak Ehl-i sünnet'in ana taşıyıcıları konumundaki mezheplerden biri olan Mâtürîdîlik de bu dışlayıcı söylemden fazlasıyla nasibini almaktadır. Temelde Mâtürîdîliğin Ebû Hanîfe'nin itikâdî yönden takipçisi olmadığından hareket eden bu yaklaşım, Mâtürîdîliği bidat ehli bir fırka ve hatta yer yer din dışı olarak görmeye kadar varabilmektedir.

Mâtürîdîlikle Ebû Hanîfe arasındaki geleneksel bağı reddedip ortadan kaldırmakla işe başlayan selefi çevreler, Mâtürîdîlik yerine yeni bir Hanefî itikâdî inşa etmeye girişmektedirler. Bu inşa faaliyetinin hareket zeminini ise Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerini özet şekilde aktaran *el-Akîdetü't-Tahâviyye*, daha doğrusu bu metnin Ehl-i hadis eğilimli şarihi İbn Ebi'l-İz'in yazdığı şerh oluşturmaktadır. Söz konusu şerh merkeze alınarak kaleme alınan pek çok çalışmada, Ebû Hanîfe ve gerçek takipçilerinin görüşlerinin selef, Ehl-i hadis ve Ehl-i sünnet adı altında Çağdaş Selefilikle aynı çizgide olduğu iddia edilmektedir. Böylece Mâtürîdîliğe karşı, selefi görüşlerle uyumlu alternatif bir Ebû Hanîfe ve Hanefîlik ihdas edilerek öne çıkarılmaktadır.

Geleneksel olarak Hanefîliğin kelâmî yönünü temsil eden Mâtürîdîliğin dışlanması dayanak oluşturan bu iddia çerçevesinde Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve ait olduğu çevrenin ürettiği kelâmî mirasın, Ebû Hanîfe ve gerçek Hanefîlikle ilişkisi reddedilmekle kalınmamış, Mâtürîdîliğin bir bütün olarak Ebû Hanîfe çizgisini takip etmeyen ve hatta Ehl-i sünnet'in dışında bir fırka olduğu öne sürülmüştür. Ehl-i sünnet'le ilişkili görülmeyen Mâtürîdî Hanefiler, böylece Mürcie, Cehmiyye ve Mu'tezile gibi fırkalarla ilişkili bidat ehli bir fırka olarak konumlandırılmıştır. Selefi çevrelere göre Mâtürîdîlik, diğer bidat fırkalara nazaran ehven-i şer, Şiilik söz konusu olduğunda bir ölçüde Ehl-i sünnet kapsamına girse de hususi mana söz konusu olduğunda, hak ve batılı bünyesinde bulunduran, Ehl-i sünnet dışı bir fırka olarak nitelenmektedir. Bu niteleme, selefi çevrelerde imkân bulunan hemen her zeminde yoğun şekilde dile getirilmektedir.

Selefi çevrelerdeki Mâtürîdî karşıtı hava, o denli yoğun ve güçlüdür ki bu çalışma içerisinde zikredilen eserler haricinde farklı konularda kaleme alınmış pek çok telif eserle geleneksel Ehl-i hadis kaynaklarının neşir, tahkik, inceleme

yapılan bölümleriyle bu eserlerin şerh, haşiye, talik... vs nitelikli matbu ya da internette ses dosyası olarak bulunan pek çok kayıta; çeşitli gerekçelerle verilmiş fetvalarda ve selefi ağırlıklı internet sitelerinin forum sayfalarında Ehl-i sünnet savunusu adı altında Mâtürîdilik ve Eş'arîliğe ve bu iki mezhebin kültür çevresine keskin eleştiriler ve hatta hakaretler içeren, onları Ehl-i sünnet ve hatta din dışı görüp değişik ithamlarda bulunan sayısız materyal bulmak mümkündür. Ehl-i sünnet ve dini himaye adına girilen, arkasında güçlü finansal destek ve örgütlü bir yapının bulunmasının kuvvetle muhtemel olduğu bu durum, günümüzde pek çok ciddi sorunla yüz yüze kalan Müslümanların, gelecekte de fazlasıyla zarar göreceği yeni kutuplaşmaların muhatabı olacağına işaretlerini taşımaktadır.

Kaynakça

- Abdülaziz b. İbrahim b. Kasım. *ed-Delîl ile 'l-mutûni 'l-ilmiyye*. Riyad: Dâru's-Sumey'i, 1420/2000.
- Ak, Ahmet. "Mâtürîdîliğin Hanefilik ile İlişkisi", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010): 223-240.
- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Alimi Maturidi ve Maturidilik*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Âlu's-Şeyh, Salih b. Abdilaziz. *Şerhu 'l-Akîdeti 't-Tahâviyye el-müsemma it-hâfu's-sâil bi ma fi 't-tahâviyye mine 'l-mesâil*. Mısır: Dâru'l-Mevedde el-Mansura, 1431/2011.
- Apaydın, H. Yunus. "Selefilik: İçe Kapanmanın ve Yerelliğin İdeolojisi", *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme: Modern İslâm Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*, ed. Mürteza Bedir vd. 81-92. İstanbul: İSAR Yayınları, 2019.
- Arıkan, Adem. "Nizâmülmülk'ün Eş'arîlere Destekleri ve Diğer Sünnîlerle İlişkileri. *İslâmî İlimler Dergisi* 6/2 (2011): 39-63.
- Avacî, Ğalib b. Ali. *Firakun muasıra tentesibu ile 'l-İslâm ve beyânü mevkifi 'l-İslâm minhâ*. Cidde: el-Mektebetü'l-Asriyyetü'z-Zehebiyye, 1422/2001.
- Aykaç, Mustafa. "Tahâvî Bağlamında İki Farklı Hanefilik Okuması (Ekmelüddîn el-Bâbertî ve İbn Ebi'l-İzz Örneği)". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/33 (2018): 127-156.
- Bedir, Mürteza. "Kur'an ve Sünnet Söylemi, Fıkıh Usûlü ve İçtihat: Modern Nasçılığın Doğuşuna İlişkin Bir İzah Denemesi". *Modernleşme Protestanlaş-*

- ma ve Seleflleşme: Modern İslâm Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*. ed. Mürteza Bedir vd. 19-60. İstanbul: İSAR Yayınları, 2019.
- Bedir, Mürteza. "Selefliğin Modern Fıkıh Düşüncesi Üzerindeki Etkileri", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*. 273-274. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Bedr Abdurrezzak b. Abdilmuhsin. *el-Kavlu's-sedîd fi'r-red ala men enkere tak-sîme't-tevhîd*. Demmam-Kahire: Dâru İbni'l-Kayyim-Dâru İbn Affan, 1422/2001.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya'daki İzdüşümleri: Selefilik Hareketi ve Taliban". *Orta Asya'da İslâm -Temsilden Fobiye-*. ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı. 3/1294. Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi". *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*. 485-486. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014).
- Cühenî, Manî b. Hammad. *el-Mevsuatu'l-müyessere fi'l-edyan ve'l-mezahib ve'l-ahzabi'l-muasır*. Riyad: Daru'n-Nedveti'l-Alemiyye, 1420.
- Demir, Abdullah. "Farklı Ebû Hanîfe Tasavvurları: Fakih ve Müttekellim Hanefiler Örneği". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*. ed. Cengiz Çuhadar vd. 1/645-655. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları 2017.
- Efgânî, Şemsuddin es-Selefi. *Adâu'l-Mâtüridiyye li'l-akîdeti's-selefiyye: el-Mâtüridiyye ve mevki-fuhum min tevhîdi'l-esma ve's-sıfat*. Taif: Mektebetü'l-Hadis, 1419/1998.
- Efgânî, Şemsuddin es-Selefi. *Cuhûdu'l-ulemai'l-Hanefiyye fi ibtali akâidi'l-kubûriyye*. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1416/1996.
- Ensarî, Abdülevvel b. Hammad. *el-Mecmûa fi tercemeti'l-allame el-muhaddis eş-Şeyh Hammad b. Muhammed el-Ensarî*. y.y, ts.
- Esen, Muammer. *Ehl-i sünnet Kavramın Oluşum ve Gelişim Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Eserî, Abdullah b. Abdilhamid. *el-Vecîz fi akîdeti's-selefi's-salih ehli's-sünne ve'l-cemaa*. y.y, ts.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-İbâne an usûli'd-diyâne*. thk. Fevkiye Hüseyin Mahmud. Kahire: Dâru'l-Ensar, 1397.
- Evkuran, Mehmet. "Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefilik -Selefi İdeoloji ve İslâm Dünyasındaki Etkileri Üzerine Bir Analiz-". *İlahiyat Akademi* 1/1-2 (2015): 71-90.

- Evkuran, Mehmet. "Ehl-i sünnet Algısı ve Sünnilikte Temsil Krizi". *İslâm'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*. ed. Mehmet Evkuran. 79-96. Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016.
- Eyub Ali, K. M. "Tahâviyye". çev. Ahmet Demirhan. *İslâm Düşüncesi Tarihi*. ed. M. M. Şerif. 1/279-293. İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.
- Fevzân, Salih b. Fevzân b. Abdillah. *et-Ta'likâtü'l-muhtasar ala Metni'l-Akâdeti'l-Tahâviyye*. Dâru'l-Asıme, ts.
- Ğâmidî Halid b. Ali el-Maradî. *Nakdû akâidi'l-Eşâira ve'l-Mâtürîdiyye*. Riyad: Dâru Atlasi'l-Hadra, 1430/2009.
- Ğâmidî, Ahmed b. Atiyye. *el-İman beyne's-selef ve'l-mütekellimin*. Medine: Mektebetü'l-Ulum, 1423/2020.
- Ğuneymî, Abdulahir Hammad. *el-Menhatu'l-ilahiyye fi tehzibi şerhi'l-tahâviyye li'l-İmam Ali b. Ebi'l-İz el-Hanefî*. Dâru İbn Cevzî, 1425.
- Harbî, Ahmed b. Avazullah el-Lüheybî. *el-Mâtürîdiyye: dirâse ve takvîm*. Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1413/1992.
- Hâyî. Ebû Amr Hây b. Salim. *et-Temyîz fi beyâni enne mezhebe'l-Eşâira leyse ala mezhebi's-selefi'l-azîz*. Kuveyt: Ğaras li'n-Neşr, 1428/2007.
- Humeydî, Abdülaziz b. Ahmed. *Beraetü'l-eimmeti'l-erbaa min mesaili'l-mütekellimine'l-mübtedia*. Kahire: Dâru İbn Affan, 1420/1999.
- Humeyyis, Muhammed b. Abdirrahman. *el-Fıkhü'l-ekber şerhen ve diraseten*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1436/2015.
- Humeyyis, Muhammed b. Abdirrahman. *Gençler İçin Akâid Dersleri: Tahâvî Şerhi*. çev. M. Emin Akın. İstanbul: Guraba Yayınları, 1429/2008.
- Humeyyis, Muhammed b. Abdirrahman. *Hıvar maa Eş'ariyîn ve el-Mâtürîdiyye rebîbetü'l-Küllâbiyye*. Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1426/2005.
- Humeyyis, Muhammed b. Abdirrahman. *İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*. çev. Ahmet İyibildiren-Mustafa Öztürk. İstanbul: Guraba Yayınları, 1434/2013.
- Humeyyis, Muhammed b. Abdirrahman. *İtikâdü eimmeti's-Selefi ehli'l-hadis*. Kuveyt: Dâru İlafî'd-Devliyye 1420/1999.
- Humeyyis, Muhammed b. Abdirrahman. *İtikâdü'l-eimmeti'l-erbaa Ebî Hanîfe ve Mâlik ve's-Şâfiî ve Ahmed*. Riyad: y.y, 1412/1992.
- Humeyyis, Muhammed b. Abdirrahman. *Menhecü'l-Mâtürîdiyye fi'l-akîde*. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1413.
- İbn Ebi'l-İz, Sadruddin ed-Dımeşkî. *el-İttiba*. thk. Muhammed Ataul Hanif-Asım b. Abdullah Karyutî. Amman: Alemu'l-Kutub, 1985.

- İbn Ebi'l-İz, Sadruddin ed-Dımeşkî. *et-Tenbîh ala müşkilâti'l-Hidâye*. thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1424/2003.
- İbn Ebi'l-İz, Sadruddin ed-Dımeşkî. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnaut. Beyrut: er-Risâletu'l-Alemiyeye, 1433/2012.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. Mısır: Dâru Hecr, 1424/2003.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddin. *Der'ü teârûzi'l-akl ve'n-nakl*. thk. Muhammed Reşad Salim. S. Arabistan: 1411/1991.
- İbn Teymiyye. Takiyyuddin. *Mecmuu'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed. Medine: 1416/1995.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasan. *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*. çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İğde, Muhyettin. *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- İşcan, Mehmet Zeki. "Ehl-i sünnet'in Oluşumunda Öncü Şahsiyetler (Hasan-ı Basri ve Ebû Hanîfe Üzerine Bazı Mülâhazalar)". *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i sünnet*. ed. Mahmut Kaya vd. 63-96. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- İşcan, Mehmet Zeki. *Selefilik: İslâmi Köktencililiğin Tarihi Temelleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Kafarî, Nasır b. Abdillâh. *Usûlu'd-dîn inde'l-eimmeti'l-erbaa vahide*. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1414.
- Kalaycı, Mehmet. "18. Yüzyıl Osmanlı Dinî Düşüncesinde Mâtürîdîlik Vurgusu: Hanefilikten Mâtürîdîliğe Giden Sürece Dair Bir Tahlil", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl*. ed. Ahmet Hamdi Furat vd. 2/54-66. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Kalaycı, Mehmet. "Eş'arîlik ve Mâtürîdîliği Uzlaştırma Girişimleri: Tâcüddin es-Sübki ve Nûniyye Kasidesi". *Dinî Araştırmalar* 14/40 (2012): 118-124.
- Kalaycı, Mehmet. "Hanefî Geleneği Mâtürîdî Üzerinden Okumanın İmkânı -Buhara ve Semerkand Farklılaşması Bağlamında Bir Değerlendirme-". *İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü*. ed. Siddık Korkmaz. 278-292. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Kalaycı, Mehmet. "Osmanlı Sünniliğinin Beslenme Kaynakları: Hadisçi Hanefilik ve Osmanlı'ya İntikali". *XVII. Türk Tarih Kongresi*. 4/1111-1134. Ankara: TTK Yayınları, 2018.

- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eş'arîlik Mâtürîdîlik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kara, Seyfullah. *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Keskin, Mehmet. *İmam Eş'arî ve Eş'arîlik*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. "Ehlu's-Sunne Kavramı Üzerine Yeni Bazı Mülazahalar", *İslâmî Araştırmalar* 1/1 (1986): 71-79.
- Koca, Ferhat. "İbn Ebü'l-İz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19:468-470. (Ankara TDV Yayınları, 1999).
- Koca, Ferhat. *İslâm Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbeli Mezhebi*. Ankara: Ankara Okulu, 2011.
- Kureşî, Muhyiddin İbn Ebi'l-Vefa. *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: Hecr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1413/1993.
- Kutlu, Sönmez, "Çağdaş Araştırmalarda Mezhepleri ve Selefiligi Anlamaya Dair Sorunlar". *İslâm'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*. ed. Mehmet Evkuran. 139-152. Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016.
- Kutlu, Sönmez. *Selefiligin Fikri Arkaplamı İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. Ankara: Otto 2017.
- Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Leknevi, Abdulhay. *er-Ref ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dil*. thk. Abdülfettah Ebû Ğudde. Halep: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1407.
- Macit, Nadim. *Ehl-i sünnet Ekolünün Doğuşu*. Erzurum: İhtar Yayıncılık, 1995.
- Madelung, Wilferd. "Mâtürîdîliğin Yayılışı ve Türkler". çev. Muzaffer Tan. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. ed. Sönmez Kutlu. 337-351. Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Muslih, Halid b. Abdillâh. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*. y.y, t.y.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tabıratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Nuaymî, Ebü'l-Mefahir Muhyiddin. *ed-Dâris fi târihi'l-medâris*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Polat, Selahattin. "Cerh ve Tadilin Tenkidi". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985): 239-242.
- Râcihî, Abdülaziz b. Abdillâh. *el-Hidâyetü'r-rabbâniyye fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye: akîdetu ehli's-sünne ve'l-cemaa*. Riyad: Dâru't-Tevhîd, 1430/2009.

- Sıddık Hasan Han, Muhammed el-Kinnevicî. *Katfu's-semer fi beyâni akîdeti ehli'l-eser*. thk. Asım b. Abdillâh el-Karyutî. y.y, t.y.
- Sübki, Tacuddin Ebû Nasr. *Tabakâtu's-şâfiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv-Mahmud Muhammed et-Tanahî. Kahire: Dâru İhya, 1383/1964.
- Sübki, Tacuddin. *Muîdu'n-niam ve mubidu'n-nikam*. Beyrut: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekafiyye, 1407/1986.
- Şuaybî, Humud b. Ukla. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*. y.y, t.y.
- Tahâvî. Ebû Ca'fer. *Metnu'l-Akîdeti't-Tahâviyye: beyânu akîdeti ehli's-sünne ve'l-cemaa*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1995.
- Timür, İhsan. "el-Akîdetü't-Tahâviyye Şerh Literatürünün Ortaya Çıkışı". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016 Güz): 39-54.
- Timür, İhsan. "Selefi Çevrelerin el-Akîdetü't-Tahâviyye Üzerinden Hanefî Akâidine Sızma Girişimleri". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*. ed. Cengiz Çuhadar vd. 2/594-610. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları 2017.
- Timür, İhsan. "Tahâvî Akîdesi'ne Ehl-i hadis Yorum: Sadruddin İbn Ebi'l-İz ve el-Akîdetü't-Tahâviyye Şerhi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Güz 2017): 53-72.
- Timür, İhsan. *Tahavi'nin Akide Şerhlerinde İtikadi Farklılaşmalar*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016.
- Useymin, Muhammed b. Salih. *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye*. thk. Sa'd Fevaz es-Sumeyl. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzi, 1419.
- Useymin, Muhammed b. Salih. *Takrîbü't-Tedmûriyye*. S. Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzi, 1419.
- Ümit, Mehmet. "Mihne Sürecinde Hanefiler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2010): 124-125.
- Watt, W. Montgomery *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fıgılalı. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ehl-i sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10:525-530. (Ankara: TDV Yayınları, 1994).
- Yeniayla, Seher. *Selefliğin Ebû Hanîfe Algısı (Muhammed el-Hümeyyis Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, 2016.
- Yüksel, Emrullah. "el-İbâne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19:254-255. (Ankara: TDV Yayınları, 1999).